

Migracije stanovništva na prostoru Bukovice i Ravnih kotara u razdoblju od 14. do 18. stoljeća

Mate Ćurković, mag. hist.

Zavičajni muzej Benkovac
matecurkovic2@gmail.com

Prostor Bukovice i Ravnih kotara u razdoblju od 14. do 18. stoljeća bio je obilježen snažnim političkim nemirima, ratnim sukobima i demografskim transformacijama. Ovaj povijesni pregled usredotočuje se na demografske promjene, posebno na migracije domaćeg stanovništva kasnog srednjeg vijeka i migracije većih skupina morlačkog (vlaškog) stanovništva tijekom tog razdoblja. U uvodnom dijelu pokušat ćemo dati geografski okvir prostora, te kratak pregled povijesno-političkih zbivanja u razdoblju od 14. do 18. stoljeća. Prvi dio rada analizira zatečeno stanovništvo u 14. i 15. st., te migracije s privremenim ili trajnim naseljavanjima morlačkih katuna iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka na šire područje Bukovice i Ravnih kotara tijekom 14. i 15. stoljeća. Drugi dio istražuje migracijske procese koji su proizašli iz osmanskih osvajanja, uspostave osmanske vlasti i dugotrajnih mletačko-osmanskih ratova od 16. do 18. stoljeća. Fenomen mirila nije fokus ovog rada jer bi povezivanje migracija, koje su istražene u sklopu povijesno-demografskog okvira, s kulturološkim aspektima poput mirila zahtijevalo opsežniju analizu, čija je realizacija upitna zbog zasad dostupnih povijesnih izvora i istraženosti arheoloških lokaliteta. Iako u ovom radu migracije i fenomen mirila nisu izravno povezani, moguće je pretpostaviti da su migracijski procesi i kulturne prakse poput mirila na neki način povezani, posebice u kontekstu društvenih promjena i identitetskih prilagodbi zajednica na ovom prostoru.¹

¹ O povezivanju migracija i mirila pisali su Lena Mirošević, Mario Katić, Josip Faričić, u *Sacred Records in the Landscape: The Mirila of the Dalmatian Hinterland // Landscape research*, 41 (2016).

UVOD

U fokusu ovog istraživačkog rada je analiza i interpretacija demografskih promjena koje su obilježile zaleđe sjeverne Dalmacije od 14. do 18. stoljeća. Posebna pozornost usmjerena je na migracijske procese koji su uvelike utjecali na sastav stanovništva, s posebnim naglaskom na kretanja morlačkog (vlaškog) stanovništva, koje je bilo ključni faktor demografskih promjena u tom povijesnom razdoblju na ovom području. Temeljitom analizom relevantnih historiografskih radova te prikupljanjem demografskih podataka i utvrđivanjem migracijskih obrazaca iz njih, ovaj rad teži pružiti sveobuhvatan uvid u složenost demografske povijesti zaleđa sjeverne Dalmacije. Osim istraživanja uzroka i posljedica migracija, poseban naglasak bit će stavljen na tumačenje tih procesa kako bi se pružio interpretativni okvir za dublje razumijevanje šireg konteksta demografskih promjena u regiji.

U istraživačkom polju povijesti Bukovice i Ravnih kotara tijekom navedenog povijesnog razdoblja mnogi povjesničari pridonijeli su obogaćivanju našeg razumijevanja temeljitim istraživanjima i analizom dostupnih izvora. Iako je opsežan broj radova napisan o ovoj temi, poseban fokus potreban je za razumijevanje migracija i demografskih kretanja, osobito u vezi s morlačkim (vlaškim) stanovništvom. Autori poput Boška Desnice², Bogumila Hrabaka³, Marka

² *Historija kotarskih uskoka (1646. – 1684.)* Boška Desnice zasigurno je jedan od ključnih izvora za razumijevanje povijesnog razdoblja druge polovine 17. stoljeća na ovom području. Iz njegovih radova, temeljenih na korištenju podataka iz arhivskog fonda Generalnih providura (HR-DAZD-1), i drugih raznih arhiva poput zadarskog i šibenskog, privatnog arhiva Antona-Benje Posedarskog te crkvenih arhiva u Šibeniku, Zadru i Novigradu dobivamo dragocjen uvid u demografske i migracijske promjene tijekom navedenog razdoblja. Unatoč važnom doprinosu historiografskom polju, važno je naglasiti da Desnićini radovi, iako iznimno historiografski korisni, mogu sadržavati pogrešne ili upitne interpretacije pojedinih izvora i njihovih prijevoda. To ističe važnost revizije njegovih radova u budućnosti kako bi se osigurala točnost i preciznost interpretacije povijesnih izvora.

³ Bogumil Hrabak u svojim je radovima pružio važne podatke za razumijevanje demografskih promjena na području zaleđa sjeverne Dalmacije u 14., 15. i 16. stoljeću. Njegova istraživanja pružaju dubok uvid u posljedice osmanskih osvajanja za lokalno stanovništvo, naglašavajući razmjere migracija, gubitak teritorija i promjene u društvenoj strukturi. U svojim radovima Hrabak pridonosi teoriji o potpunom nestanku lokalnog srednjovjekovnog stanovništva nakon osmanskih osvajanja, što je predmet rasprava u akademskoj zajednici. Pojedini povjesničari osporavaju teoriju o potpunom nestanku lokalnog stanovništva nakon osmanskih osvajanja, ističući da su neka naselja ponovno bila naseljena nakon određenog vremena.

Jačova⁴, Ivne Anzulović⁵, Kornelije Jurin Starčević, Kristijana Jurana⁶ i drugih, svojim temeljitim istraživanjima i analizama izvora pružili su važan doprinos u razumijevanju ovih migracijskih i demografskih procesa. Njihovi radovi čine ključnu osnovu za ovaj povijesni pregled i omogućuju nam da produbimo znanje o ovom specifičnom području i razdoblju. Naravno, uzimanje u obzir radova ovih autora pomaže nam da dobijemo cjelovitu sliku demografskih i migracijskih promjena te omogućuje bolje razumijevanje demografskog aspekta u povijesnom razvoju Bukovice i Ravnih kotara. Zbog toga je važno istaknuti njihovu ulogu i doprinos u analizi i interpretaciji ovih složenih povijesnih procesa.

⁴ Podaci iz radova Marka Jačova zaista pružaju važan uvid u točne geografske lokacije određenih migracija na području zaleđa sjeverne Dalmacije u drugoj polovini 17. stoljeća, koristeći se građom koja nije bila objavljena ili je teško dostupna. Međutim, važno je istaknuti da se ti podaci često nesustavno potkrepljuju arhivskim izvorima. Jedan od ključnih izazova u radovima Marka Jačova leži u nedostatku sustavne potpore podataka iz arhivskih izvora. To može dovesti do nedostatka pouzdanosti i preciznosti u interpretaciji migracijskih procesa i demografskih promjena. Osim toga, primijećena je i prisutnost neobjektivnosti i neznanstvene argumentacije u njegovim radovima, poput identificiranja i zamjene etnonima Morlak za Srbin. Ovi nedostaci ozbiljno narušavaju znanstvenu vrijednost radova Marka Jačova te ističu potrebu za kritičkim pristupom i dodatnom provjerom i verifikacijom njegovih tvrdnji.

⁵ Radovi Ivne Anzulović važan su doprinos razumijevanju migracijskih procesa na području ovog prostora u 14. i 15. stoljeću. Koristeći se raznovrsnom arhivskom građom i provodeći kritičku analizu izvora, njezina istraživanja izazivaju dosadašnje historiografske teze, posebno one koje tvrde o potpunom nestanku domicilnog lokalnog stanovništva nakon osmanskih osvajanja u 15. stoljeću.

⁶ Kristijan Juran svojim istraživačkim radom pruža važne uvide u demografske procese na području zaleđa sjeverne Dalmacije, posebno naglašavajući kretanja stanovništva prema šibenskom teritoriju tijekom 17. i 18. stoljeća. Temeljeći se na raznovrsnoj arhivskoj građi, Juran donosi važne podatke koji osvjetljavaju migracijske tokove u tom razdoblju. Njegova istraživanja o demografskim promjenama u Vranskom distriktu, s fokusom na pojavu *Vlaha Istrije*, također pružaju dragocjen uvid u migracije na južnom dijelu Ravnih kotara u 14. i 15. stoljeću.

Geografski okvir

U ovom radu najprije želimo prikazati geografski jasnu sliku o prostoru Bukovice i Ravnih kotara u razdoblju od 14. do 18. stoljeća. Također je važno naglasiti da nije potpuno poznato kada su se današnja imena za ove dvije mikroregije prvi put počela upotrebljavati. Međutim, sigurno je da su se ta imena ustalila nakon uspostave mletačke uprave i katastra početkom 18. stoljeća. Bukovica i Ravni kotari, nerazdvojne mikroregije koje dominiraju većinom sjeverne Dalmacije, ističu se svojom složenom poviješću i geografskim raznolikostima. Bukovica se proteže od južnih obronaka Velebita preko rijeke Krke sve do obala Novigradskog i Karinskog mora. Južno od Bukovice, smješteni su Ravni kotari koji se prostiru od Ljubačke i Ninske drage pa sve do Prokljanskog jezera i Skradina, u smjeru zadarsko-biogradskog primorja (Hrvatska enciklopedija, 2024). Treba naglasiti da su se Bukovica i Ravni kotari u povijesti često preklapali geografski, što znači da su neka naselja i područja pripadala objema mikroregijama. Ovaj fenomen proizlazi iz višestoljetne podjele ovog prostora, koja je počela s razdvajanjem prostora između Mlečana i Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, a nastavila se s podjelom između Mlečana i Osmanskog Carstva. Nakon toga, nove državne uprave poput Austrije i Francuske u 19. stoljeću dodatno su mijenjale granice i administrativnu podjelu ovih područja (Kos, 1998:72). Kao posljedica dinamike političkih promjena do danas precizne granice između Bukovice i Ravnih kotara nikada nisu bile potpuno utvrđene, što njihovo definiranje čini izazovnim zadatkom.

Povijesni pregled od 14. do 18. stoljeća

Znatan dio teritorija Bukovice i Ravnih kotara početkom 14. stoljeća posjedovala je plemićka obitelj Šubića Bribirskih. Uspon počinje s Pavlom Šubićem koji je iskoristio slabosti središnje vlasti i potkraj 13. stoljeća podvrgnuo sebi sve hrvatske velikaše i dalmatinske gradove. U dinastijskom sukobu obitelji Anjou i posljednjeg Arpada zbog ugarske krune, Pavao je uspješnim balansiranjem izašao kao gotovo nezavisan vladar najvećeg djela Hrvatske i neosporan gospodar Bosne (Karbić, 2004:11-19).

Nakon njegove smrti, nasljeđuje ga najstariji sin Mladen II. protiv kojeg ustaje koalicija nezadovoljnih velikaša predvođena Kotromanovićima i Babonićima. Neizbježan sukob rezultirao je bitkom kod Blizne 1322. godine u kojoj je Mladen poražen i zarobljen, a moć i utjecaj obitelji na državnoj razini slomljeni (Karbić, 2004:24). Unatoč porazu, i kasnijoj predaji utvrde Ostrovice i Skradina kralju Ludoviku I., Šubići su na ovom području zadržali velik broj posjeda do sredine 15. stoljeća

(Antoljak, 1992:148-149). Osim Šubića, valja spomenuti i plemićki rod Lapčana koji je monopolizirao svoju vlast na prostoru Karina u drugoj polovini 14. stoljeća. Nakon Ludovikove potvrde na iste posjede 1360. godine nose naziv Karinjani (Majranić, 2007), a zatim stječu ugled, moć i brojna imanja u selima diljem Bukovice i Ravnih kotara te čine važan politički faktor do početka 16. stoljeća (Majranić, 2007). U razdoblju anžuvinske vlasti, hrvatsko plemstvo na području Bukovice i Ravnih kotara bilo je potpuno potčinjeno kraljevskoj vlasti i upleteno u političke intrige i ratne sukobe koji su proistekli iz državnih i dinastičkih borbi tijekom druge polovine 14. stoljeća (Majranić, 2018:30-32). Kada je postalo jasno da neće uspjeti zadržati ugarsku krunu, Ladislav Napuljski 1409. godine prodao je svoja prava na Dalmaciju Mletačkoj Republici (Klaić, 1972:398). Prema tom ugovoru, Mlečani su preuzeli kontrolu nad zadarskim, vranskim i novigradskim distriktom, što je nakon povlačenja novih državnih granica obuhvaćalo velik dio Ravnih kotara (Šunić, 1967:79-80). U administrativnom i upravnom smislu, tijekom tog razdoblja, oba područja bila su u nadležnosti Lučke županije, koja je bila ključna upravna jedinica u sjevernoj Dalmaciji.⁷ Ovaj teritorij bio je podijeljen između utvrda Novigrad, Vrana i Ostrovice, čije su jurisdikcije obuhvaćale određene dijelove Bukovice i Ravnih kotara, odnosno njihove distrikte (Antoljak, 1992:154). Nakon 1409. godine, *Vranski i Novigradski distrikti* pali su pod mletačku vlast, dok je *Ostrovički distrikt* ostao pod krunom hrvatsko-ugarskog vladara sve do dolaska Osmanlija. Važno je istaknuti da je mletačka uprava nakon zauzimanja *zadarskog, vranskog i novigradskog distrikta* zadržala postojeći pravni poredak u tim područjima, čime je hrvatsko običajno pravo i dalje bilo važeće tijekom 15. stoljeća (Jakšić, 2001:155). Kmetovi koji su živjeli na posjedima hrvatskih plemićkih obitelji bili su dužni poštovati obveze prema hrvatskom običajnom pravu, uključujući isplatu *crkvene desetine, maturine* i *vojščine* kaštelanima u Ostrovici (Antoljak, 1992:143).

Od druge polovine 15. stoljeća pa sve do osmanskih osvajanja najveći posjednici na ovom području postaju krbavski knezovi Kurjakovići, koji se promiču u glavnog aktera u obrani cijelog prostora od nadolazećih osmanskih upada (Anzulović, 2021:44). Drugu polovinu 15. stoljeća obilježila je intenzivna dogradnja starih i gradnja novih fortifikacija u Ravnim kotarima i Bukovici na dominantnim uzvisinama iznad cestovnih i komunikacijskih pravaca (Bačić, 1989:19). Sve češće osmanske upadice koje su se intenzivirale u drugoj polovini 15. stoljeća nagnale su hrvatske plemićke na izgradnju i dogradnju kaštela i utvrda u blizini svojih posjeda, kako bi zaštitili svoje

⁷ Od sredine 15. stoljeća, područje Lučke županije podijeljeno je na Gornju i Donju Luku. Znatno dio Gornje Luke u to vrijeme nosi ime *Banat, Banadego* ili najčešće *Banovina* i nalazi se pod hrvatsko-ugarskom krunom, dok je većina Donje Luke pod mletačkom upravom.

podanike i njihovu stoku (Anzulović, 2021:19).⁸ Sukob Mlečana i Osmanlija u razdoblju od 1463. do 1479. godine označio je prvi susret prostora Bukovice i Ravnih kotara s brutalnošću osmanske vojne strategije (Hrabak, 1986). Posjedi hrvatskog plemstva postali su dijelom tampon-zone između dviju sukobljenih strana, izloženi pljački i paleži osmanskih postrojbi. Lokalno stanovništvo sa svojom stokom koje nije uspjelo na vrijeme naći utočište u fortifikacijama postalo je lak plijen i odvedeno je u ropstvo (Hrabak, 1986). Do 1520-ih godina, cijelo područje postupno je doživljavalo demografski, ekonomski i moralni pad, pa su Osmanlije između 1522. i 1527. godine, bez većih poteškoća i otpora, osvojili utvrde i posjede hrvatskog plemstva. Nakon osvajanja mletačkih utvrda Vrane i Nadina 1537. godine, cijeli prostor Bukovice i Ravnih kotara bio je pod osmanskom vlašću (Hrabak, 1986). Odmah nakon osvajanja, Osmanlije su organizirale ove krajeve kao administrativno pogranično područje unutar Bosanskog sandžaka, nazvanog *Vilajet Hrvati* (Mayhew, 2008:144). Međutim, nakon zauzimanja Klisa 1537. godine, Osmanlije su ukinuli *Vilajet* te formirali novu i veću upravnu jedinicu *Kliški sandžak*, koji je obuhvatio bukovačke i ravnokotarske nahije (Šabanović, 1859:2004-212). Administrativno, Bukovica i Ravni kotari bili su podijeljeni na nahije *Ostrovicu*, *Plavnu Istriju*, *Zrmanju*, *Bukovicu* i *Nadin*, sa sudbenim i administrativnim sjedištem u Skradinu. Teritorijalne i vojne potrebe dovele su do novih administrativnih promjena na ovom području potkraj 16. stoljeća, kada je formiran novi *Krčko-lički sandžak* sa središtem u Kninu, a na ovom području dodane su dvije nove nahije, *Karin* i *Kožulovo* (Šabanović, 1959:227). Iako je osmanska uprava uspostavila administrativnu i političku stabilnost, u 17. stoljeću suočavala se s ozbiljnim socijalnim, ekonomskim i političkim unutarnjim problemima koji su proistekli iz specifičnosti nestabilnog pograničnog prostora i dubokih društvenih razlika među njezinim podanicima. O tim problemima bit će više riječi u posebnom poglavlju.

Kandijski rat⁹ (1645. – 1669.) donio je velike promjene na području sjeverne Dalmacije, promijenila se dinamika između snaga Osmanskog Carstva i Mletačke Republike te se obrnula njihova uloga. Mlečani su vještom politikom i diplomacijom uspjeli produbiti antagonizam između Osmanlija i njihovih kršćanskih podanika u Bukovici i Ravnim kotarima te ih pridobiti na svoju

⁸ Tada na hrvatsko-ugarskoj strani nastaju utvrde *Korlat*, *Benković*, *Kličevac*, *Šopot*, *Perušić*, *Polača*, *Budak*, *Vukšić*. Na mletačkoj strani Ravnih kotara utvrde podižu zadarske obitelji Venier (*Zemunik*), Detrici (*Vrčevo*) i Pečari (*Poličnik*). Gradnju utvrda u *Kukalju*, *Tinju* i *Bičini* financirala je mletačka uprava.

⁹ Kada je riječ o istraživanju Kandijskog rata u sjevernoj Dalmaciji, postoji niz autora čija su djela ključna za razumijevanje vojnih i demografskih aktivnosti u tom razdoblju. Kombinacija radova suvremenika poput Franje Difnika s djelima kasnijih istraživača poput Boška Desnice, Gligora Stanojevića, Marka Jačova te novijih istraživanja Josipa Vrandečića, Tee Mayhew i Domagoja Madunića pruža sveobuhvatan i temeljit uvid u Kandijski rat i njegov utjecaj na ovom prostoru.

stranu (Mayhew:2015). Koristeći se njihovom potporom i drugim političkim i vojnim faktorima, Mlečani su Osmanlijama zadali težak udarac tijekom ovog rata, što je poslije rezultiralo i pobjedom u Morejskom ratu (1684. – 1699.). Mirovnim sporazumom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, nakon utvrđivanja nove granice poznate kao *Linija Grimani*, područje Bukovice i Ravnih kotara ponovno je pripalo Mletačkoj Republici kao nova, proširena teritorijalna stečevina ili *Aquisto novo*. Pod mletačkom upravom ostalo je sve do 1797. godine (Peričić, 2006:23-25).

Demografsko stanje u 14. i 15. stoljeću

U proučavanju demografskih kretanja u Bukovici i Ravnim kotarima u tom razdoblju, važno je najprije istražiti tko je naseljavao ova područja na početku 14. stoljeća, kakav je bio pravni status lokalnog stanovništva i kolika je bila stvarna naseljenost. Nedostatak preciznih povijesnih izvora otežava ili onemogućuje određivanje točnih podataka vezanih uz populaciju Bukovice i Ravnih kotara u tom razdoblju. Prostor Bukovice i Ravnih kotara na početku 14. stoljeća nije se znatno razlikovao od ostatka feudalnog svijeta zapadne Europe. Staleška struktura već je bila uglavnom formirana do početka tog stoljeća (Raukar, 2002:17). Pojednostavljeno, u Bukovici i Ravnim kotarima u ovom razdoblju žive *oni koji se mole* (svećenstvo)¹⁰, *oni koji ratuju* (plemstvo) i *oni koji rade* (kmetovi) (Le Goff, 1974:301-302). Naravno, društvena realnost tog razdoblja na ovom prostoru bila je mnogo složenija od ove pojednostavljene podjele stanovnika (Raukar, 2002:5). Ako im dodamo i četvrtu, posebnu skupinu *oni koji rade, ratuju i šeću* (vlasi) onda dobivamo kompleksan prostor, s društvenim odnosima koje nije lagano objasniti jednostavnim shematiziranim historiografskim pojmovima.

Našu analizu stanovništva započeti ćemo s najbrojnijim staležom, kmetovima, odnosno seljacima ili *villanima* (Raukar, 2002:8). U procesu formiranja staleške strukture, seljaci koji nisu imali vlastiti zemljišni posjed ili privilegije postali su podložni različitim vlastelinskim oblicima dominacije u Bukovici i Ravnim kotarima. Ti vlastelinski oblici uključivali su hrvatske velikaše, plemićke rodove, crkvene institucije te zadarske plemićke i građanske elite, posebice u kontekstu širenja utjecaja

¹⁰ Odlučeno je da se ne istražuje svećenstvo na području Bukovice i Kotara jer bi to proširilo temu rada izvan njegova glavnog fokusa. Iako su svećenici i crkvene institucije važni čimbenici u demografskoj strukturi zajednice, njihovo uključivanje u ovaj rad zahtijevalo bi dodatna istraživanja i analize koje bi znatno proširile opseg i obuhvat rada. Stoga je odlučeno da se usredotočimo na druge aspekte demografske strukture kako bismo održali jasnoću i usredotočenost na glavnu temu.

zadarskog distrikta (Raukar, 2002:6-17). Bukovački i ravnokotarski seljaci tog vremena nastanjivali su sela ili seoske općine, gdje su, iako su radili na zemlji koja nije bila njihovo vlasništvo i čuvali stoku koja nije bila njihova, zadržavali određene društvene specifičnosti (Anzulović, 2021:114).¹¹ Unatoč procesu feudalizacije, seoska općina ostala je temeljni oblik društvene organizacije i političke uprave (Raukar, 2002:9-17). Seljaci su u sklopu svojih općina imali sudce koji su održavali red i rješavali sukobe te osigurana prava prema običajnom pravu. Ta prava zadržala su se i nakon 1409. godine u onim selima kotarskih distrikta koja su došla pod mletačku vlast. Već smo napomenuli kako su kmetovi na ovom području imali feudalne obveze prema svojim gospodarima u obliku *crkvene desetine*, *maturine* i *vojščine*. Seoske zajednice, što potvrđuju povijesni izvori i arheološki nalazi, bile su raštrkane na cijelom području, s najvećim brojem oko važnih komunikacijskih puteva poput *Viae Magne* (Raukar, 2002:23). Analizirajući povijesne izvore ovog razdoblja, primjećujemo da su sela na području Ravnih kotara bila znatno brojnija u usporedbi s onima u Bukovici. Stoga se pretpostavlja da je omjer naseljenosti bio u korist Ravnih kotara, što se može pripisati i geografskim čimbenicima, poput razlike u plodnosti tla. Naime, poljoprivredne površine u Ravnim kotarima bogatije su i plodnije u usporedbi s onima u Bukovici, što je potaknulo veću koncentraciju stanovništva na tom području. Sela u Ravnim kotarima bila su često smještena uz rub krša, na mjestima gdje se doline susreću s obradivim poljima, te brdovitim dijelovima s pasištima i šumama (Anzulović, 2017:144). Slično tomu, sela u Bukovici nalazila su se podno brda koja su ih štitila od jakih vjetrova, uz rub obradivih polja koja su rjeđa nego u kotarima. Od sredine 15. stoljeća, u blizini tih sela počinju se graditi fortifikacije poput kaštela i kružnih kula s visokim zidovima radi zaštite stanovništva od osmanskih napada.¹² Kada proučavamo migracijske procese u Bukovici i Ravnim kotarima, važno je naglasiti da je seosko stanovništvo ostavilo znatno manje vidljiv trag u povijesnim izvorima u usporedbi s hrvatskim plemstvom. Stoga, teško je dati konkretne rezultate o njihovim migracijama zbog oskudnosti povijesnih podataka (Anzulović, 2021:54). Umjesto toga, analiziramo njihov društveni položaj u tom razdoblju, što upućuje na njihovu imobilnost i ograničene mogućnosti samostalnog preseljenja iz bukovačkih i ravnokotarskih sela na druge lokacije. Njihove migracije vjerojatno su potaknute isključivo drugim čimbenicima, poput potreba njihovih feudalnih gospodara za njihovim uslugama na drugim mjestima ili ratnim događajima koji su ih prisilili na selidbu.

¹¹ Primjer Radoslava Sempkovića na području Nadina 1378. godine koji je kmet Nikole Budislava Kurjakovića, čuva ovce, volove i svinje u vlasništvu kraljevskog viteza Jakova Varikaše iz Zadra.

¹² Ovo je utjecalo na postupno podizanje pojedinih sela s ruba obradivih površina prema brdima, odnosno prema neposrednoj blizini fortifikacija. Novo pozicioniranje sela, započeto sredinom 15. stoljeća, postalo je trajno definirano u 18. stoljeću, zadržavajući svoj oblik sve do današnjih dana.

Analizom društvenog sloja bukovačkog i ravnokotarskog plemstva u razdoblju 14. i 15. stoljeća vidimo da je ono rezultat kompleksnijih povijesnih i društvenih procesa. Raukar uočava da razvoj hrvatskih rodova na ovom prostoru nije bio izravno posljedica kraljevskih vlasti kao što je to bio slučaj s plemstvom u Slavoniji (Raukar, 2002:6). Umjesto toga, hrvatski rodovi u Bukovici i Ravnim kotarima nastali su kao rezultat složenih društvenih procesa, koji su djelomično bili neovisni o utjecaju središnje državne vlasti. Ovi procesi uključivali su lokalne dinamične faktore poput političkih intriga, međusobnih sukoba među plemićkim obiteljima, ekonomskih prilika te kulturnih i socijalnih promjena unutar zajednice. Hrvatski rodovi nisu bili samo pasivni primalac vlasti od kraljevske vlasti; naprotiv, oni su aktivno sudjelovali u oblikovanju vlastite sudbine i stjecanju moći u regiji (Karbić, 2004:11-25). Usto, treba istaknuti da su hrvatski rodovi na ovom području vjerojatno imali posebne karakteristike i dinamiku koje su proizlazile iz lokalnih uvjeta i tradicija. Dok su vanjski faktori, uključujući kraljevsku vlast, zasigurno imali ulogu u oblikovanju društvene strukture, ti unutarnji procesi pridonijeli su jedinstvenom razvoju hrvatskih rodova u Bukovici i Ravnim kotarima. Do 14. stoljeća, slobodni seljaci koji su zadržali slobodni zemljišni posjed ili plemenštinu imali su važnu ulogu u procesu nobilitiranja i formiranju nižeg plemićkog sloja (Raukar, 2002:6). Pod blagoslovom kraljevskih vlasti, ovi slobodni seljaci pridružili su se hrvatskoj vlasteli, čime su stvorili temelje za razvoj nižeg plemićkog sloja. Anžuvinska vlast ustanovila je društveno-pravnu kategoriju kako bi izjednačila pripadnike plemstva, ograničila njihovu moć, ali istodobno štitila njihova prava i regulirala njihove odnose (Majnarić, 2018:355-358). Prostor Bukovice i Ravnih kotara u to vrijeme bio je sjedište institucije poznate kao *plemstvo 12 plemena kraljevine Hrvatske*. Ova institucija pridržavala se svojih *Consuetudines Croacie*, posebno u vezi s podjelom zemlje i nasljednim pravom. Usto, tu su bili i manji plemićki rodovi koji nisu bili dio navedene institucije, no kraljevska regulativa nije pravila razliku između njih (Antoljak, 1992:150). Plemstvo Bukovice i Kotara bilo je integrirano u teritorijalni koncept Lučke županije, čineći tako zasebnu zajednicu okupljenu oko Sudbenog stola u Podgrađu i Podbrižanima. Povijesni izvori koji su nastali u sklopu rada ove institucije sudbenog stola upućuju na postojanje još jednog društvenog sloja povezanog s plemstvom, a to su vojne posade i časnici utvrda koji su također sudjelovali na sudbenim stolovima (Jakšić, 2001:75). Ovo društveno uređenje ostalo je do jačanja osmanskih pritisaka potkraj 15. stoljeća (Majnarić, 2018:75). Demografski procesi hrvatskog plemstva relativno su dobro dokumentirani u usporedbi s drugim društvenim skupinama. Kao vlastodršci tog područja, podložni samo kraljevskoj i banskoj moći, predstavljali su ključni politički faktor u Bukovici i Ravnim kotarima tijekom 14. i 15. stoljeća. Njihov utjecaj nije se ograničavao samo na vlastite migracije nego su utjecali i na demografske pokrete drugih staleža, posebno svojih kmetova. Ekonomske potrebe i interesi hrvatskog plemstva na vlastitim posjedima često su prelazili granice dostupne radne snage na ovom području. Kako bi zadovoljili svoje potrebe i povećali proizvodnju, plemićki rodovi aktivno su poticali dolazak novog

stanovništva iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka (Ančić, 2017:163). Migracije članova plemićkih porodica u 14. i prvoj polovini 15. stoljeća potaknute su uglavnom ekonomskim razlozima, dok su se poslije, od sredine 15. stoljeća, intenzivirale zbog političkih i vojnih pritisaka, posebno osmanskih pustošenja i sustavnih osvajanja njihovih posjeda. U tom kontekstu, članovi plemićkih porodica tražili su sigurnost i zaštitu unutar zidina dalmatinskih komuna poput Zadra ili Šibenika ili, pak, daljnjih odredišta.

Posljednju skupinu koja čini društvenu strukturu Bukovice i Ravnih kotara u 14. i 15. stoljeću te je nezaobilazan politički i demografski faktor čine Vlasi ili Morlaci.¹³ Prvi zabilježeni spomen Vlaha na području srednjovjekovne Hrvatske potječe iz 1322. godine, tijekom bitke kod Blizne, u kojoj su Vlasi sudjelovali na strani bana Mladena II. Šubića. Kroz svoje širenje moći i utjecaja u Bosni, Šubići su se suočavali s oštrim otporom bosanskog plemstva, predvođenog Kotromanićima. U tim sukobima, Vlasi su se pokazali prikladnim saveznicima za Šubiće, s obzirom na to da je njihov broj neprestano rastao kroz 12. i 13. stoljeće. Ekspanzija vlaških zajednica imala je korijene u povoljnim ekonomsko-političkim uvjetima toga doba. Razvoj trgovine između jadranskih gradova i unutrašnjosti Balkanskog poluotoka poticao je rast vlaških zajednica. Njihove pokretne karavane bile su ključni posrednici u tranzitu robe te su imale nezaobilaznu ulogu u tom procesu. Ekonomski napredak Vlaha pratio je intenzivan rast broja njihovih katuna, posebno u istočnom hercegovačkom području tijekom 14. i 15. stoljeća (Ančić, 2007:162). Taj nagli porast broja njihovih zajednica potaknuo je početak njihovih migracija prema zapadu (Roksadić, 2008:13). Brojnost, ekonomska i vojna snaga vlaških katuna odgovali su ne samo Šubićima nego i ostalom plemstvu na području Hrvatske. To je prouzročilo česte sukobe među plemićkim obiteljima zbog korištenja usluga Vlaha (Ančić, 2007:162). Na teritoriju Bukovice i Ravnih kotara, njihova prisutnost u povijesnim izvorima zabilježena je tek sredinom 14. stoljeća, a njihov broj otad neprestano raste (Novak, 1971:579-586). Doseljeno vlaško stanovništvo koje se spominje u povijesnim izvorima iz 14. stoljeća na ovom području uglavnom živi u svojim katunima (Hrabak, 2010:115-120). Područje Bukovice i Ravnih kotara pružilo je različite pogodnosti za vlaški način života i ekonomski prosperitet njihove zajednice. Blizina dalmatinskih gradova poput Zadra ili Šibenika te solane u Ninu i Pagu omogućile su Vlasima da se bave posredničkom trgovinom s unutrašnjosti Balkanskog poluotoka jer su kroz ova područja prolazili važni cestovni pravci prema unutrašnjosti. Poljoprivredne površine Ravnih kotara

¹³ Ovaj rad ne bavi se pitanjima etničke pripadnosti, podrijetla i sličnim temama vezanim uz Vlahe ili Morlake. O takvim temama pisali su brojni autori, a za više informacija o etnogenezi vlaškog stanovništva i njihovoj prisutnosti u jugoistočnoj Europi preporučujem radove povjesničara poput Zef Mirdite. Za detaljnije analize o Vlasima ili Morlacima i njihovu društvenom uređenju, etnokonfesionalnosti te statusu na području dalmatinskog zaleđa, vrijedi se konzultirati s radovima Mladena Ančića, Drage Roksadnića, Snježane Buzov i Marka Šarića.

zahtijevale su korištenje volova i konja, koji su bili obilno dostupni među Vlasima. Stoga je iznajmljivanje ovih radnih životinja hrvatskim rodovima i njihovim kmetovima bilo važan izvor prihoda za zajednicu (Raukar, 1997:134). Važna geografska prednost ovog područja bila je sposobnost za obavljanje transhumantnog ili sezonskog stočarstva, što je bio ključni aspekt života i gospodarstva vlaških zajednica (Lučić, 1987). Blage zime bez mnogo snijega činile su Ravne kotare pogodnima za zimsku ispašu, dok je blizina Velebita i Like, s njihovom kontinentalnom klimom, omogućila ispašu tijekom ljetnih vrućina i suša (Roksadić, 2008:9). Ovaj sustav izmjene ljetnih i zimskih pašnjaka na relativno malom teritoriju omogućio je Vlasima da nastave svoj tradicionalni način života, bez potrebe za dugim putovanjima koja su naporna i potencijalno opasna za njihovu egzistenciju. Nakon političkih promjena 1409. godine, koje su dovele do mletačke okupacije zadarskog, vranskog i novigradskog distrikta, velik dio Ravnih kotara potpao je pod vlast Mletačke Republike. To je značilo smanjenje prostora za zimske ispaše vlaškim zajednicama, s obzirom na to da nova granica ograničuje njihovu prisutnost na pašnjacima u blizini obalnih komuna koje su bile pod mletačkom upravom (Hrabak, 2010:209). Početak 15. stoljeća naznačio je početak teritorijalizacije među vlaškim zajednicama, što se očituje u rjeđem spominjanju vlaških katuna u povijesnim izvorima (Hrabak, 2010:206). Teritorijalizacija je izravno rezultirala većim uključivanjem Vlaha u feudalne odnose, obično transformirajući zimske pašnjake vlaških zajednica u stalna naselja. Zakup ovih zimskih pašnjaka bio je najviše koncentriran u zaleđu gradova Nina i Novigrada, u okolici Vranskog jezera te na području Nadina i Karina (Hrabak, 2010:209). Treba napomenuti da teritorijalizacija nije bila potpuna i trajna te da mobilnost Vlaha i dalje nije prestala, kao ni njihov način stočarstva (Šarić, 2010:69). Ovaj oblik zakupa vjerojatno je bio usmjeren na očuvanje nastambi i dijela usjeva tijekom ljetnih ispaša prema Velebitu i Lici. Dok se dio stanovnika katuna zadržavao na tim područjima, većina bi odlazila na ljetne ispaše. S vremenom, neki članovi katuna postupno bi napuštali nomadski način života i svoju profesiju, preuzimajući ili zakupljujući zemljišta ili se okrećući drugim zanimanjima (Jakšić, 2001:389-394). Također, neki Vlasi doseljavali su se u primorske gradove i preusmjeravali na različita zanimanja (Ančić, 2007:164-166). Zanimljivi su slučajevi u kojima je hrvatsko plemstvo, koje je bilo naseljeno na teritoriju pod mletačkom vlašću, pretvaralo pripadnike vlaške zajednice u kmetove na vlastitim posjedima. Ovi odnosi bili su utemeljeni na feudalnim načelima, s obzirom na to da su uzdusi vrijedili prema pravilima koja su važila na području Lučke županije. Važno je napomenuti da su se i sudski postupci u kojima su hrvatski rodovi tužili Vlahe i tražili odštetu od mletačkih vlasti pozivali na običajna hrvatska prava koja su vrijedila na drugoj strani granice (Ančić, 2007:154-155).

Vlaški katuni bili su organizirani kao autonomne zajednice s vlastitim pravno-statusnim regulacijama. Na ovom području ističe se zajednica hrvatskih kraljevskih Vlaha, poznata kao *Vsi dobri Vlasi v Hrvatih*, koja je bila povezana s Velebitom tijekom 15. stoljeća (Ančić, 2007:163). Zahvaljujući

svojoj pokretljivosti, ovi Vlasi zadržali su određenu razinu neovisnosti u odnosu na kraljevske vlasti i hrvatsko plemstvo. Imali su vlastitu sudbenu vlast i vojnu organizaciju, što im je omogućilo znatnu autonomiju. Vlaška društvena struktura bila je izrazito hijerarhijskog karaktera unutar pojedinog katuna, s vođom ili katunarom na čelu koji je djelovao kao posrednik između svjetovne vlasti i vlaške zajednice. Kraljevske vlasti i hrvatsko plemstvo kupovali su lojalnost vlaških zajednica nagrađivanjem njihovih vođa zemljišnim posjedima i drugim beneficijama (Ančić, 2007:165). Tako je stvoren poseban vlaški starješinski sloj koji se postupno približavao statusu sitnog plemstva (Ančić, 2007:166). Ovo se očituje evidentiranjem titule *Ser* uz prezimena pojedinaca u povijesnim zapisima, naročito na području Vrane i Nadina (Anzulović, 1998:312). U pojedinim slučajevima, pripadnici ovog sloja postajali su dio vladajuće elite putem nobilitacije. Za područje Ravnih kotara i Bukovice, izniman primjer takva napretka je vojvoda Kožul Pavao Štrbac (Josipović, 2023:12). O odnosu doseljenih vlaških zajednica i hrvatskih *villana* nije moguće donijeti jasan sud zbog nedostatka povijesnih izvora. Međutim, o njihovu odnosu s hrvatskim plemićima možemo izvesti neke zaključke na temelju naznaka u dostupnim povijesnim vrelima koja bilježe njihove međusobne sporove. Sukob hrvatskih veleposjednika i vlaških stočara proizlazi iz postupnih promjena u njihovim odnosima. Vlasi su počeli uživati povlastice i protekciju kraljevskih vlasti, dok je njihova fleksibilnost i nepredvidljivost omogućila izbjegavanje prethodno dogovorenih obveza prema hrvatskom plemstvu. Njihova migracija na mletački teritorij dodatno je zakomplicirala odnose hrvatskog plemstva i mletačkih vlasti. To je dovelo do osnivanja bratovštine hrvatskih plemića u Kninu 1430. godine, kojoj je cilj bio zaštititi *stare običaje i slobode* od Vlaha. Međutim, zajednička opasnost od osmanskih upada postala je primarni izazov na tom području od druge polovine 15. stoljeća, što je donekle ublažilo napetost između hrvatskih velikaša i vlaških zajednica (Ančić, 2007:154).

Ovaj pregled demografske strukture stanovništva Bukovice i Ravnih kotara u 14. i 15. stoljeću jasno pokazuje složenost i raznovrsnost društvenih odnosa u tom razdoblju. Na jednoj strani nalazimo srednjovjekovne hrvatske *villane* ili kmetove, neslobodne seljake koji su služili na posjedima hrvatskih rodova ili se bavili stočarstvom pod njihovim nadzorom. Zatim, tu su pripadnici hrvatskih rodova, niže plemstvo, koji su živjeli u dalmatinskim komunama ili na svojim posjedima u Bukovici i Ravnim kotarima. Također, važnu ulogu imali su pripadnici svećeničkog staleža, koji su se pojavljivali kao zakupnici zemlje ili posjeda, bilo pojedinačno ili kao dio samostanskih zajednica. Tu su prisutne bile i vojne posade, čija je važnost rasla od sredine 15. stoljeća zbog osmanskih prijetnji i stoga su izgrađene brojne utvrde. Posebno treba istaknuti vlaško stanovništvo koje je bilo vrlo raznovrsno. S jedne strane, imali smo pokretne transhumantne katune, koji su se bavili sezonskim stočarstvom, dok su drugi katuni zakupljivali posjede, ali su i dalje prakticirali sezonsko stočarstvo. Pojedini vlaški vođe uzdignuli su se do statusa veleposjednika i postali pripadnici nižeg ili višeg plemstva. Neki Vlasi postajali su samostalni zakupnici zemlje ili stočari, dok su drugi postajali kmetovi na imanjima hrvatskih rodova ili su se, pak, upuštali u potpuno druga zanimanja.

Demografske kretnje u 14 i 15. stoljeću

Važan faktor za demografske procese u Bukovici i Ravnim kotarima bio je razvoj grada Zadra od sredine 14. do sredine 15. stoljeća. Kombinacija političkih, društvenih i ekonomskih okolnosti transformirala je Zadar u administrativni i politički centar koji je pružao mnoge mogućnosti seljacima, trgovcima i plemstvu i tako ih privlačio. Posebno atraktivan bio je plemstvu u neposrednom zaleđu, a ponajviše onima koji nisu posjedovali velika imanja u Bukovici i Kotarima (Majnarić, 2014:211). Tijekom cijelog 14. i 15. stoljeća bilježimo migracije članova plemenskih rodova iz Kotara i Bukovice u Zadar, gdje su se privremeno ili trajno naseljavali te se bavili trgovinom, vojnom službom ili administrativnim poslovima grada (Majnarić, 2014:212). Doseljeno plemstvo održavalo je čvrste veze sa svojim rodovima ili rodbinom u zaleđu, čemu svjedoče brojne financijske transakcije poput kupnje ili prodaje imanja i zemljišta. Pripadnike plemićkih rodova poput Karinjana nalazimo u Zadru potkraj 14. i cijelo 15. stoljeće (Majnarić, 2007:29-54). Čini se da su članovi pojedinih ogranaka roda Karinjana, unatoč tomu što su posjedovali brojna imanja u Bukovici i Ravnim kotarima te su bili aktivni sudionici društvenog i političkog života zadarskog zaleđa, privremeno ili, pak, stalno prebivali u Zadru tijekom 14. i 15. stoljeća (Majnarić, 2007:55). Poput Karinjana, jednaku situaciju uočavamo i s obiteljima Kučića i Radinića, ograncima plemićkog roda Kačićića s područja Nadina (Majnarić, 2006:1-23). Pripadnike roda Kačićića nalazimo i u Ninu početkom 15. stoljeća (Majnarić, 2006:16). Uz Kačićiće, kao stanovnici Nina spominju se i pripadnici roda Lasničića i Mogorovića kao vlasnici posjeda na području Polače i Mogorove Dubrave potkraj 14. stoljeća (Anzulović, 2011:99-100). Ovo upućuje na to da su ne samo Zadar nego i druge dalmatinske komune naseljavali pripadnici plemićkih rodova iz neposrednog zaleđa. Iz *migracija* ili *selidbi* pojedinih članova roda Bribirskih Šubića možemo izvući vrijedne spoznaje o demografskom utjecaju na administrativno-teritorijalne promjene u zadarskom zaleđu. Kada su postali građani Zadra, pojedini članovi roda Šubić priznali su nadležnost Zadra i njegova distrikta nad ravnokotarskim selima u blizini grada, na kojima su posjedovali imanja koja su dotad pripadala Lučkoj županiji sredinom 14. stoljeća (Jakšić 2001:216). U drugom dijelu 14. i kroz 15. stoljeće broj posjeda zadarskih patricija, obrtnika i trgovaca¹⁴ u ravnokotarskim selima u blizini Zadra neprestano je rastao, dok je broj posjeda hrvatskih

¹⁴ Zanimljiv vid ovog fenomena jest to što su mnogi od tih patricija, obrtnika i trgovaca zapravo potekli iz hrvatskih rodova koji su se prethodno preselili u grad. (Anzulović, 2011:46) Ova migracija iz ruralnih područja u gradove, zajedno s uspješnom integracijom u gradske strukture, upućuje na složenost društvene mobilnosti i promjena identiteta tijekom srednjovjekovne i ranonovovjekovne povijesti Zadra i njegova zaleđa, koju treba dalje istraživati.

rodova u tim selima stalno opadao (Jakšić 2001:217). Ovo je izravno utjecalo na širenje zadarskog distrikta i sve veći utjecaj zadarskog plemstva na neposredno zaleđe. Povijesni izvori svjedoče i o naseljavanju sjevernodalmatinskih otoka hrvatskim rodovima. Primjerice, sredinom 15. stoljeća Toma i Pavao Lisičić od roda Lasničića, koji su sada stanovnici otoka Pašmana i Vrgade, prodali su svoju nasljednu baštinu u selu Praskvić. Ranije u izvorima kao stanovnici naselja spominju se njihov otac Ratko Satoić i stric Utišen iz 14. stoljeća (Anzulović, 2011:46). Lisičići su ostali prisutni na Pašmanu i Vrgadi sve do 17. stoljeća. Na otocima Vrgadi, Pašmanu i Ižu pronalazimo i druga prezimena hrvatskih rodova s područja Nadina i današnjeg Korlata tijekom 16. i 17. stoljeća (Anzulović, 2011:282).

Prve vlaške katune u povijesnim vrelima na ovom području nalazimo potkraj 14. stoljeća. Prvi zabilježeni katuni *Tenešići i Gladevac* u zadarskom zaleđu su iz 1384. godine, no nije navedena preciznija lokacija (Hrabak, 2010:202). Zatim se spominju sljedeći katuni: *Krajšić, Grkavci, Golci* ili *Golčići, Sokovići, Mrvčići, Braktić, Vratkovići, Čeprnje i Katun*¹⁵ (Hrabak, 2010:202). Preciznijem lociranjem katuna utvrđeno je da *Krajšići* borave pokraj Nadina, a *Grkavci* pokraj Vrane (Juran, 2022:40). Prema Hrabaku, katun *Čeprnje* i *Sokovići* pridošli su s područja srednjovjekovne Hercegovine, dok su ostali navedeni katuni migrirali s područja Donjih krajeva ili, pak, iz jugoistočne Bosne (Hrabak, 2010:202). Novi val vlaških migracija nastupio je tijekom prva dva desetljeća 15. stoljeća. U migracijama navedenog razdoblja bilježimo sljedeće katune: *Janka, Branovac, Kandidatić, Vizić* ili *Višić, Braničić, Belošević, Danijela, Ogolac, Vilkote, Milojin, Mrvaci* ili *Marvci* (Hrabak, 2010:205-206). Nakon tih migracija, nastavili su se prethodno spomenuti procesi poput poluteritorijalizacije ili potpune teritorijalizacije te odlazak dijela članova koji su osnovali vlastite katune ili se upustili u druga zanimanja. Prema Hrabaku, većina navedenih katuna migrirala je s područja Hercegovine (Hrabak, 2010:206). Sljedeća i posljednja veća migracija vlaških katuna prije sustavnih osmanskih osvajanja u 16. stoljeću dogodila se tijekom 1440-ih godina. U toj migraciji spominju se sljedeći katuni: *Danilić, Marčić, Vukotić, Brajinovac, Mihurci, Marfci, Radeljević, Rupinović, Grupčić, Ističić, Pustonjaci, Livojević i Krajčić* (Hrabak, 2010:206). Prema Hrabaku, ovi katuni također se smatraju izvornima s područja Hercegovine (Hrabak, 2010:204). Kada se analizira migracija navedenih katuna, važno je biti oprezan. U istraživanjima o migracijama katuna Hrabak polazi od njihova spominjanja u povijesnim izvorima. Međutim, analizom radova Ivne Anzulović i Kristijana Jurana primjećuje se da su neki zapisani katunari zapravo prethodno pripadali drugim katunima. To se primjećuje, na primjer, kod pripadnika katuna Grkavac na području Vrane, gdje su katunari Tomaš

¹⁵ U povijesnim izvorima nalazimo jedan katun u zadarskom zaleđu samo pod pojmom *Katun* (Hrabak, 2010:202)

Milotić ili Milibrat Stoić potekli iz katuna *Grkavac*. Slično, *Brajnovci* su se prethodno navodili kao dio katuna *Golčić* (Anzulović, 1998:276, Juran, 2022:40). Uzimajući to u obzir, ne smije se isključiti mogućnost da navedeni katuni koje Hrabak povezuje s ovom migracijom nisu potpuno novi doseljeni katuni. Umjesto toga, dio njih mogao je nastati diobom članova doseljenih katuna s kraja 14. stoljeća. Također, treba napomenuti i to da se pojedini katuni mogu različito navoditi u izvorima. Stoga je moguće da se ponegdje katuni preklapaju odnosno da govorimo o istom katunu, ali s različitim imenima.

Povijesni izvori sugeriraju da je većina vlaških katuna boravila u Ravnim kotarima tijekom prve polovine 15. stoljeća. Međutim, kad je riječ o području *Banadega*, odnosno današnje Bukovice, zbog nedostatka povijesnih izvora precizno definiranje katuna na tom području je otežano. Unatoč tomu, prisutnost hrvatskih kraljevskih Vlaha u Bukovici je neosporna (Ančić, 2007:161-167). Pri analizi Bukovice, ključno je uzeti u obzir njezina prirodna obilježja. Ovo područje znatno je hladnije od Kotara, s duljim razdobljem snježnog pokrivača, dok ljetne vrućine mogu prouzročiti nedostatak vode, osim u području Zrmanje. Čini se da je za vlaško stočarstvo područje Ravnih kotara bilo znatno privlačnije i pogodnije tijekom zimskih mjeseci, što je potaknulo migraciju u tom smjeru.

U drugoj polovini 15. stoljeća, osmanska pustošenja postala su sve češća, posebno na području Bukovice. Očito je da se tijekom tog razdoblja stanovništvo djelomično premjestilo prema mletačkim posjedima u Ravnim kotarima, zbog toga što su ti posjedi pružali veću sigurnost od osmanskih napada (Hrabak, 1986:69-100). Iako povijesni izvori ne bilježe masovno napuštanje Bukovice i Ravnih kotara, ipak su zabilježene svojevrsne migracije, obično ograničene na pojedine obitelji ili možda određena sela (Anzulović, 1998:269-313). Odredišta migracija treba najprije analizirati u kontekstu bližih geografskih lokacija. Prvo, treba istaknuti područje Nina, Biograda na zadrskom i Vodica na šibenskom području. Ta su odredišta bila svojevrsna prijelazna točka za daljnje migracije prema jadranskim otocima, poput Vrgade, Pašmana ili Paga, koji su u neposrednoj blizini tih lokacija. Nakon toga slijedile su daljnje migracije prema Istri ili talijanskim pokrajinama na Apeninskom poluotoku, nasuprot Zadra (Anzulović, 1998:299-300). Unatoč znatnom *prorjeđivanju* stanovništva Bukovice i Kotara potpunog masovnog izbjegavanja nije bilo. Utvrde u blizini naselja pružale su dovoljnu sigurnost tijekom pljačkaških napada, dok su otoci i priobalje služili kao privremeno sklonište za vrijeme većih i organiziranijih napada. Nakon što bi opasnost minula, stanovnici bi se vraćali u svoja sela nedaleko od Zadra (Anzulović, 1998:299-300). Osmanska sustavna osvajanja utvrda i naselja koja su započela u 20-im godinama 16. stoljeća uvelike će promijeniti ovo stanje i potaknuti masovne migracije.

Demografsko stanje u 16. i 17. stoljeću

Osvajanjem utvrde Ostrovice 1522. godine, a zatim Obrovca i kaštela Kožula, Benkovića, Perušića, Korlatovića i Kličevca 1527. godine, Osmanlije su potpuno eliminirale hrvatsko-ugarsku vlast u sjevernoj Dalmaciji. U sukobu s Mlečanima 1537. godine osvojili su utvrde Nadin i Vranu, a nakon Ciparskog rata (1570. – 1573.) zagospodarili su cijelim područjem koje obrađujemo (Farkaš, 2015:65). Odmah nakon uspostave vlasti, Osmanlije su se suočili s gotovo potpuno depopuliranim područjem. Njihovi podanici u obliku spahija i vojnog osoblja nisu bili dovoljni da provedu učinkovitu obranu tek stečenog teritorija ni da pokrenu zapuštenu privredu (Šarić, 1999:84). Stoga su Osmanlije nastojali pridobiti lokalno stanovništvo koje je pobjeglo, nudeći brojne povlastice poput ukidanja statusa kmetova, smanjenje poreza i nameta, dodjelu slobodnog zemljišta i slično (Šarić, 1999:84). Povijesni izvori svjedoče o pojedincima koji su preuzeli islam i ostali na svojim imanjima, no jasno je da su takvi slučajevi bili iznimka, a ne pravilo (Šarić, 1999:80). Prethodno izbjeglo stanovništvo koje se našlo na dalmatinskim otocima, obalnim naseljima sjevernodalmatinske obale i u Istri zateklo je teške životne uvjete na novim staništima, pa se dio njih odlučio vratiti na poziv osmanskih vlasti (Buzov, 1990:244, Jurin Starčević, 2005:155). Ove povratnike iz Istre povijesni izvori posebno spominju pod imenom *Vlasi Istrije*, o kojima ćemo više raspravljati u sljedećem poglavlju. Budući da broj povratnika nije odgovarao potrebama, Osmanlije su bili primorani posegnuti za *surgun* kolonizacijom, što je podrazumijevalo prisilno premještanje stanovništva na pogranična područja gdje je bila potrebna ekonomska i vojna revitalizacija (Buzov, 1990:161, Šarić, 1999:84). Važno je uzeti u obzir da vlaške zajednice nisu bile nepoznat element Osmanlijama, nego su, naprotiv, bile izvor pomoćnih vojnih snaga u obliku martologa od prvih njihovih osvajanja srednjovjekovnih balkanskih država (Hrabak, 1986:71-80). Ratni plijen, trgovina i mogućnost socijalnog napretka za Vlahe bili su motivirajući čimbenici, dok su Osmanlije, zauzvrat, dobivali dodatne i sposobne vojne jedinice te zajamčenu opskrbu svojih postrojbi tijekom vojnih operacija (Hrabak, 1986:71-80). Nakon osvajanja, spahije i drugi državni službenici vlaškim stanovništvom zapadne i istočne Hercegovine te sjeverne Crne Gore naseljavali su napuštena sela i mezre Bukovice (Buzov, 1990:243-257). Poslije su ih naseljavali i u Ravne kotare, područje oko Novigrada, Nadina i Vrane nakon osvajanja mletačkih posjeda 1537. godine. Nakon završetka Ciparskog rata, Osmanlije su svoje Vlahe naselile na područje Zemunika i Poličnika. Brojni osmanski Vlasi, po nagovoru ili samoinicijativno, naselili su i sela koja, prema odredbama o granici nakon Ciparskog rata, nisu pripadala Osmanlijskom Carstvu. To je izazivalo prijepore između mletačke i osmanske vlasti oko pripadnosti tih sela (Anzulović: 1998:53-103).

Novi i „stari“ podanici naseljeni na carske i plemićke hasove imali su zadaću obnoviti sela i imanja te tako poduprijeti vojnu i državno-upravnu organizaciju koja je nastala po uzoru na ostatak Carstva, što je i ostvareno osnivanjem najprije Vilajetom Hrvati, a zatim i uspostavom Kliškog, pa zatim Krčko-ličkog sandžaka. Međutim, specifičnost ovog politički nestabilnog pograničnog područja prouzročila je unutarne sukobe i napetosti između sultanovih podanika. Napetosti između vlaških zajednica i takozvane krajiške elite¹⁶ bile su stalno prisutne. Timarsko-spahijski sustav, koji je bio temelj Osmanskog Carstva, nikada nije potpuno zaživio u tom području. Geografska ograničenja, političke okolnosti i naglasak na stočarstvu umjesto poljoprivredi ograničili su prihode vladara, koji su uglavnom ovisili o pljački, ratnom plijenu, otimanju stoke i hrane te trgovini robljem (Jurin Starčević, 2006:260-266). No budući da ti izvori nisu bili stabilni ni pouzdani, krajiška elita, posebno visoki provincijski slojevi, okrenuli su se ilegalnim aktivnostima poput uzurpacije zemlje, krijumčarenja, eksploatacije seljaka, mitu, malverzaciji vojničkim plaćama i trgovini položajima. Ovaj način stjecanja prihoda izazivao je duboke socijalne konflikte unutar društva, što je nakraju oslabilo vojnu sposobnost područja. Nesuglasice između središnje vlasti u Carigradu i provincijskih moćnika, kao i nedostatak usklađenosti interesa između njih, rezultirali su prvim znakovima krize u osmanskome sustavu. Nefunkcionalnost pravnog sustava i nedostatak kontrole središnje vlasti nad provincijskim vlastima omogućili su financijske malverzacije i samovolju krajiške elite, što je najviše pogađalo lokalno stanovništvo (Jurin Starčević, 2006:244-250).

Osmanski defteri i procjene Mletačke Republike upućuju na to da su *Vlasi* ili *Morlaci* činili gotovo 90% osmanske populacije na pograničnom području (Šarić, 2010:86). S obzirom na učestalu upotrebu izraza *Morlac*¹⁷ u mletačkim izvorima za označavanje stanovništva Bukovice i Ravnih kotara tijekom 16. i 17. stoljeća, dok su osmanski defteri nastojali eliminirati izraz Vlah iz svojih te uzimajući u obzir da se i sami stanovnici često nazivaju Morlacima u tim istim izvorima, primjerenije je koristiti se tim terminom u ostatku rada. Stoga, u skladu s relevantnim izvorima, upotrebljavat

¹⁶ Za dublje razumijevanje fenomena Krajiške elite i unutrašnjih političkih odnosa, kriza i sukoba unutar osmanske krajiške regije, preporučujem konzultiranje s radovima Kornelije Jurin Starčević i Marka Šarića. Njihova istraživanja pružaju detaljne uvide u političke dinamike, društvene strukture i međuljudske odnose unutar krajiškog područja tijekom osmanske vladavine.

¹⁷ Izraz „Morlaci“ bio je u upotrebi i prije 16. stoljeća, ali postao je šire prihvaćen i definiran tijekom tog razdoblja. Definitivno je postao dominantniji i uključivao je kršćansko stanovništvo dalmatinskog zaleđa pod osmanskome vlašću bez obzira na njihovo podrijetlo ili vjersku pripadnost. Stoga je prikladnije koristiti se tim terminom od 16. stoljeća nadalje kada je postao općeprihvaćen i uključivao je širi spektar stanovništva koji je obuhvaćen tim nazivom.

ćemo termin „Morlaci“ umjesto „Vlasi“ za označavanje ovog stanovništva. Kontrola nad ovim demografskim, socijalnim i vojnim faktorom bila je ključna za kontrolu prostora na osmansko-mletačkoj granici. Početno razdoblje osmanske vlasti nad Morlacima obilježila je racionalna politika. U zamjenu za vojnu i stražarsku službu, Osmanlije su nudile odgovarajuće povlastice poput filurije (isključenost od plaćanja poreza), ratnog plijena te relativne autonomije u društvenim i ekonomskim pitanjima (Šarić, 1999:98). Međutim, od druge polovine 16. stoljeća Osmanlijsko Carstvo suočilo se s financijskom krizom i manjkom u državnoj blagajni. To je dovelo do ukidanja poreznih olakšica i posebnih povlastica za Morlake te ubrzanja procesa teritorijalizacije. Morlaci su postupno gubili poseban status i bili izjednačeni s ostalim kršćanskim stanovništvom (Šarić, 1999:88). Usto, postali su žrtve izrabljivanja i zloupotreba krajiške elite, koja je nezakonito povećavala poreze i prisvajala državne prihode. Represivne mjere osmanskih vlasti, uključujući i smaknuća sumnjivih starješina, i manipulacije vojničkim plaćama i ratnim plijenom još su više podgrijavale već načete međudruštvene odnose. Nezadovoljstvo je doseglo vrhunac početkom 17. stoljeća u obliku otvorenih pobuna protiv krajiške elite, koje su bile smirene tek nakon intervencije državnih vlasti (Jurin Starčević: 2006:244-250). Osim unutarnjih konflikata, Morlake su u 17. stoljeću pogađale i vanjske prijetnje poput senjskih uskoka, koji su pljačkali područja Nadina, Karina i Vrane, što je dodatno pogoršalo njihovu ionako tešku situaciju na području pod osmanskom vlašću (Hrabak, 1986:87).

Demografske kretnje u 16. i 17. stoljeću

Razmatranja o migracijama prouzročenim osmanskim pustošenjima i osvajanjima tijekom 16. stoljeća predmet su mnogih rasprava i analiza u povijesnoj znanosti. Postoje dvije sukobljene teorije povezane s ovim fenomenom. Ove dvije teorije različite su interpretacije povijesnih događaja i migracijskih uzoraka u kontekstu osmanskih osvajanja. Dok prva teorija naglašava masovnu migraciju i depopulaciju prostora, druga ističe kontinuitet lokalnog stanovništva formiranjem novog društvenog organizma nastalog stapanjem s novim stanovništvom naseljenim intervencijom osmanskih vlasti.

Analizirat ćemo kratko migracije bukovačkog i ravnokotarskog stanovništva na jadranske otoke, Apeninski poluotok i Istru kao glavna odredišta njihova zbjega na početku 16. stoljeća. Povijesna svjedočanstva potvrđuju naseljavanje talijanskih pokrajina *Apulije*, *Marche* i *Abruzza*, koje se nalaze nasuprot jadranske obale sjeverne Dalmacije stanovništvom s ovog područja.¹⁸ Migracije prema Apeninskom poluotoku dokumentirane su čak i prije sustavnih osmanskih osvajanja, u vremenu kada su bile prisutne samo pljačkaške aktivnosti (Anzulović, 1998:273). Ove migracije, čini

se, imaju dvostruki karakter – trajni i povratni. Primjerice, slučaj Lucije, stanovnice Nadina iz 1557. godine, koja je naseljena u Apuliji nakon osmanskog zauzimanja Nadina, a sada se vraća i nastanjuje u Zadru, svjedoči o povratničkim kretanjima. Postoje i slučajevi u kojima bivši stanovnici prodaju svoje posjede i trajno se nastanjuju u Apuliji (Anzulović, 1998:274). Na temelju istraživanja Ivne Anzulović uočava se slična situacija i na sjevernoj jadranskoj obali te otocima. Anzulović je pratila migracije koristeći se prezimenima navedenima u povijesnim izvorima koja se odnose na te lokacije. U drugoj polovini 16. i 17. stoljeća, primjećujemo prisutnost određenih prezimena na otocima Pašmanu, Vrgadi i Pagu koja su prethodno bila zabilježena u srednjovjekovnim selima Vranskog, Nadina i Novigradskog distrikta. Ova pojava sugerira da je riječ o sporadičnim naseljavanjima, vjerojatno preko biogradskog i ninskog primorja, umjesto o masovnom zbjegu (Anzulović, 1998:284-286, Juran, 2022:38). Važno je istaknuti i prirodna obilježja ovih otoka, uključujući njihovu ograničenu sposobnost primitka većeg broja stanovnika, posebno onog koje se naseljava odjednom. Stoga su otoci vjerojatno funkcionirali kao privremeno sklonište, s kojeg se većina naseljenika ipak morala vratiti ili migrirati dalje. Međutim, očito je da je dio stanovništva ostao na otocima, što potvrđuju različite otočne legende (Anzulović, 1998:290-291). Pri istraživanju migracija i naseljavanja obalnih naselja zadarskog distrikta pod mletačkom vlašću Ivna Anzulović koristila se analizom prezimena kao metodološkim alatom. Primjerice, u naseljima Sukošan, Bibinje i Turanj, Anzulović je primijetila prisutnost prezimena koja su se pojavljivala u povijesnim izvorima, ili su barem do relativno nedavno bila prisutna u tim naseljima, a koja odgovaraju prezimenima zabilježenima početkom 16. stoljeća na području Nadinskog i Novigradskog distrikta (Anzulović, 1998:286-290). Također, početkom 16. stoljeća zabilježeno je naseljavanje sela u biogradskom primorju sklapanjem ugovora između predstavnika seljaka i vlasnika zemljišta. Ti ugovori obvezivali su seljake da rade kao koloni i sagrade kuće. Biogradsko primorje tako je naseljeno stanovništvom srednjovjekovnih sela s područja današnjih Raštana i Tinja (Anzulović, 1998:292-294). Prostor Ninskog zaleđa, posebno Ljubač, činio se svojevrsnim sabirnim centrom preko kojeg su izbjeglice odlazile u Istru, ali i gdje su se, prema svim dostupnim informacijama, trajno naseljavale. Prezime Perković, danas prisutno u

¹⁸ a) Ivna Anzulović dotaknula se pitanja podrijetla moliških Hrvata i njihovih veza s ovim krajevima, no daljnja, dublja i preciznija istraživanja i dalje su potrebna. Ona je istražila migracije prema području Marka i pokrajine Abruzzi, posebno istražujući prezimena, jezik, običaje i nošnju te uspoređujući ih sa zadarskim područjem. (Anzulović, (1998:311)

b) Marko Jačov donosi članak *Le emigrazioni dalla Dalmazia nelle Marche nei sec. XV-XVI e l'origine del Papa Sisto V* u irendentističkom časopisu *La Rivista Dalmatica*, Anno XXXVI dela IV serie, Vol LX Roma, No 1 (Gennaio-Marzo), 1989, str. 43. – 50. U svojem članku tvrdi da podrijetlo pape Siksta V. potječe s područja Ravnih kotara. Jačov podrijetlo Papina oca konkretno veže s područjem današnjeg Perušića pokraj Benkovca.

Ljubču, početkom druge polovine 15. stoljeća, nalazimo na području Nadinskog distrikta, a prezime Dušević početkom 15. stoljeća u selu Vukovići, čijem su istoimenom plemićkom rodu pripadali tada. U 17. stoljeću tu su zatečeni i *Šugari* ili *Šugarići*, koje sredinom 15. stoljeća nalazimo kao katun, a danas je prezime prisutno na Pagu i Istri (Anzulović, 1998:119-300).

Migracije u Istru također treba sagledati kroz dva različita oblika – neke su trajne, dok su druge privremene. Slučaj Mare Margarite Rusić, supruge Jurja Rusića iz Tinja, najbolje predočava složenost situacije *istarske migracije*. Naime, Mara se vraća u Tinj 1558. godine iz Istre, gdje je prethodno živjela u selu Bubići¹⁹ sa suprugom Jurjom, stanovnikom Tinja. Ona prodaje zemlju Mati Bušletiću. Bušletići se ranije u povijesnim izvorima spominju kao pripadnici katuna Tomaša Aladinčića s područja Vrane (Juran, 2022:40-43). Već smo spominjali kako je taj katun potekao iz katuna *Grkavac* doseljenog na područje Vrane na samom početku 14. stoljeća (Anzulović, 1998:274-275). Dakle, u ovom slučaju imamo primjer vraćanja u selo na samoj mletačkoj-osmanskoj granici, ali i primjer ostanka u Istri. Slično uočavamo i na popisu doseljenika u Rovanjško selo 1526. godine sa šireg zadarskog područja. Ovi doseljenici navode se kao Vlasi ili Morlaci, no zanimljivo je da se oni sami tituliraju slovincima te da traže svoje popove glagoljaše (Anzulović, 1998:274-275). Od prezimena nalazimo sljedeće *Brancovich, Grdovich, Vratovich, Barich, Sorzich, Starich, Gionto, Sachoch, Craisa, Brainovich, Stanich, Procrasias, Glavina. Bratovich, Placovich, Cernogovich, Sancovich, Zupich, Uratovich, Maglievich, Galovich, Zupic, Sošić, Dobrović, Udovičić, Cupić, Laginja, Igrin, Vidulin, zatim Rudelić, Nenadić, Brusić, Zoić*. Među zapaženim prezimenima su *Krajšići* i *Rudečići* ili *Rudele*, koje smo već identificirali kao vlaške katune u 15. stoljeću, dok su *Brajnovići*²⁰ dio katuna *Golčić*. Također, sredinom 15. stoljeća, *Brankovići* i *Pokrajci* zabilježeni su kao Vlasi i stanovnici sela Koruplja i Dragovanci u ostrovičkom distriktu (Anzulović, 1998:277).

Najvažniji čimbenik *istarske migracije*, posebno njezina povratničkog karaktera, spominjanje je zajednice Morlaka u osmanskim defterima pod nazivom *Vlasi vilajeta Istrije (Eflakân-ı Vilâyet-i İstre)*, a poslije samo kao *Vlasi Istrije* u povijesnim izvorima tog vremena (Juran, 2022:45).

¹⁹ Na području današnjeg sela *Previž* u Istri

²⁰ Analizom prezimena *Brajnovića* kroz povijesne izvore, Ivna Anzulović pruža nekoliko zaključaka koji su dobar primjer praćenja vlaških migracija i procesa njihove društvene evolucije. Najprije ih nalazimo kao pripadnike katuna *Golčić* početkom 15. stoljeća, a poslije imaju vlastiti katun. Godine 1535. dio *Brajnovića* naseljen je u Zadru i Rogovu selu, a od 1562. imamo *Brajnoviće* s titulom "Ser" u samom gradu Zadru. Danas se *Brajnovići* nalaze u Istri, ali i u selu *Kruševu*. Ukratko, ovaj rod krenuo je iz određenog katuna, osnovao svoj, migrirao na nekoliko lokacija pod utjecajem društveno-političkih promjena. Dio ostaje na novim lokacijama, mijenja zanimanja, dok se drugi možda vraća na prvotnu lokaciju pod novom vlašću ili je moguće da nije ni odlazio s nje. (Anzulović, 1998:274-275)

Migracije *Vlaha Istrije* čine izazov za praćenje, jer je ta nepredvidljiva zajednica često mijenjala svoje podaništvo, migrirala i kretala se širokim područjem pod mletačkom, habsburškom i osmanskom vlašću u različitim smjerovima. Njihovo podrijetlo bilo je predmetom različitih historiografskih radova i rasprava iz kojih se mogu izvući određeni zaključci. Autori se slažu u tvrdnji da su jezgru te formacije činili hrvatski srednjovjekovni Vlasi. Oni su najprije spontano, a zatim organizirano i masovno nakon 1527. godine, kada je eliminiran hrvatsko-ugarski teritorij u Bukovici i Ravnim kotarima, emigrirali u Istru (Šarić, 2010:69). Na poziv osmanskih krajiških zapovjednika neki od njih vratili su se na osmanski teritorij. Ovaj povratak na prostor Bukovice ili *Banadega* dogodio se u razdoblju od 1528. do 1530. godine (Buzov, 1991:244, Juran, 2022:46, Jurin Starčević, 2006:168-173). Prema popisnom defteru iz 1530. godine, *Vlasi Istrije* stanovali su u nahijama *Zrmanja* (134 kuće u 22 sela), *Kličevac* (123 kuće u 15 sela), *Obrovac* (24 kuće u šest sela), *Zečevo* (50 kuća u 11 sela), *Karin* (53 kuće u devet sela), *Bukovica* (57 kuća u 11 sela), *Benković* (30 kuća u četiri sela), *Ostrovica* (34 kuće u četiri sela) i *Podgorje* (143 kuće u sedam sela i varošu Obrovca). To je ukupno 681 kuća u 90 sela (Juran, 2022:46). Iako znanstvena literatura sugerira da većina ove zajednice pripada hrvatskim Vlasima katoličke vjeroispovijesti, antropološkom analizom povjesničar Marko Šarić utvrđuje prisutnost pripadnika istočnog kršćanstva među njima, što upućuje na doseljenike iz istočne Bosne i Hercegovine, Raške i Srbije na područje Bukovce prije 1520-ih godina (Šarić, 2010:70). Društveni sastav morlačkih stanovnika prema povijesnim izvorima sredinom 16. stoljeća obuhvaćao je četiri glavne skupine. Prva skupina su *Vlasi Istrije*, druga su Morlaci koji su doseljeni iz Istre, ali nije jasno naznačeno jesu li dio skupine *Vlasi Istrije*. Treću skupinu čine Morlaci koji su naseljeni putem *surgun* sistema, dolazeći s područja zapadne i istočne Hercegovine, Uskoplja i Unca. Četvrta skupina su *autohtoni hrvatski katolički Morlaci* koji su prihvatili osmansku vlast u Bukovici i dijelu Ravnih kotara zadržavši svoje posjede (Juran, 2022:47). Primjerice, u defteru se jasno u imenu razlikuju džemat *Vlaha Istrije* Tome Ružića i katuna samo *Vlaha* kneza Ivana Mirkovića koji se nalaze na istom području oko Miranja (Juran: 2022:57). Treba napomenuti da osim u imenima zabilježena u defterima nema većih razlika u njihovoj organizaciji, pravnom statusu ili društvenoj strukturi (Buzov, 1991:246).

Znatan broj *Vlaha Istrije* nije dugo ostao na osmanskom području. Mletačko-osmanski rat između 1537. i 1540. godine prouzročio je ponovni bijeg *Vlaha Istrije* mletačkoj strani. Mnogi od njih, vojno sposobni, regrutirani su u mletačke vojne postrojbe i naseljeni u Zadru i zadarskom distriktu, dok se dio ponovno preselio u Istru tijekom konflikta. Nakon završetka sukoba, dio se opet vratio Osmanlijama (Juran: 2022:47-48). Šetnju *Vlaha Istrije*, ali i općenito migracije na ovom prostoru lijepo ilustrira primjer porodice Poropatić, što je detaljno istraženo u radu Kristijana Jurana. Potkraj 14. stoljeća, Poropatići su bili članovi katuna *Brančić*, naseljeni u Zadru. Zatim, potkraj 15. stoljeća, Poropatići su prisutni u Artikovo selu (današnja Murvica pokraj Zadra). U Motovunštini

1526. godine vodi se sudski proces u kojem su sudjelovali članovi obitelji Poropatić. Nakon toga, mletački službenik Juraj Poropatić spominje se kao osmanski prebjeg i *Vlah Istrije* u nahiji Zrmanja 1530. godine. Poropatiće ponovno nalazimo u Istri 1580-ih godina, a na kraju 16. stoljeća i početkom 17. stoljeća opet su pronađeni u selima Režane i Ljubač, te u Tkonu na otoku Pašmanu (Juran: 2022:47-51).

Pogledajmo još nekoliko primjera *Vlaha Istrije* koje spominju povijesni izvori, a koji osvjetljavaju ovu migracijsku pustolovinu između Istre, Zadra te Bukovice i Ravnih kotara. Knez Petar Milovanić spominje se 1518. godine kao katunar Zelengrada, no vjerojatno se poslije, 1520-ih godina preselio u Istru. Kneza Petra i njegova sina Milovana ponovno susrećemo kao *Vlahe Istrije* u njihovu đematu 1530. godine, koji obuhvaća 11 sela, uključujući Zelengrad, Brušku i Medviđu, u nahiji Bukovica (Juran: 2022:49). U slučaju Tome Ružića ili Rožića dobivamo uvid u način povratka, ali i u društvene i političke odnose Morlaka i Osmanskog Carstva, Habsburške Monarhije i Mletačke Republike. Tome je 1524. godine naseljen u Vodicama, u habsburškom dijelu Istre, gdje mu se nudi prijeći Osmanlijama s oko 100 obitelji i da im služi kao vodič u napadima na mletačke posjede u Istri. Prilikom rasprave u mletačkom Senatu saznajemo da je rođen u Šibeniku, gdje je neko vrijeme boravio, a poslije, 1518. godine, migrirao je u Istru zbog osmanskih razaranja. Tomu Ružića nalazimo 1530. godine kao *Vlaha Istrije* sa svojim đematom koji obuhvaća sela Miranje, Jagodinu i Jarane u nahiji Kličevac (Juran: 2022:51).

Dobar primjer za razumijevanje ove složene migracije i društvenih odnosa je slučaj katuna *Glađevac*. Spominje se 1391. godine kao podložnici krbavskog kneza Jurja Pavlovića, a zatim na početku 15. stoljeća nalazimo ih u ninskom zaleđu, gdje su uzeli u zakup pašnjake ninske komune i privatne pašnjake zadarskog plemstva Nozdronja. Potkraj 15. stoljeća, izvjesni Marin, pripadnik katuna *Glađevac* iz sela Bukovica, spominje se u nekim pritužbama oko nećaka karinskog župnika. Godine 1530., osmanski defter spominje džemat *Vlaha Istrije* vojvode Žakmana *Glađevca* u nahiji Karin (Juran: 2022:51). Ovaj slučaj govori nam da su *Glađevci* najprije bili podanici Kurjakovića na prostoru Karina, a poslije su emigrirali na područje Nina i zakupili zimske pašnjake. Nije jasno jesu li *Glađevci* pobjegli s posjeda hrvatskog plemstva Mlečanima, pa se vratili potkraj 15. stoljeća, ili su se zadržali na obje lokacije i služili u sklopu obje države. U svakom slučaju, nakon sustavnih osmanskih osvajanja imaju kratku epizodu u Istri i vraćaju se na područje Karina. U njihovoj blizini nalazi se džemat Najčinović ili Jančić, kneza Petara Najčinovića koji se 1533. godine spominje kao osmanski podanik i stanovnik sela Dobruća Vas. Najčinovića prije ne povezujemo s nekim katunima, no Ivna Anzulović u svojim radovima povezuje ga s hrvatskim plemstvom i Obrovcem prije osmanskog osvajanja utvrde (Anzulović, 1998:296). Vojvoda Žakman *Glađevac* i Petar i njegov rođak Pavao Najčinović koji do 1538. godine naseljavaju nahije Karin i Benković, zaslužni su za prelazak 2000 morlačkih porodica na mletački teritorij za vrijeme ovog mletačko-osmanskog sukoba (Juran:

2022:52). Očito je riječ o *Vlasima Istrije* nastanjenim u nahijama u neposrednoj blizini osmansko-mletačke granice. U razdoblju od 1543. do 1552. godine obojicu nalazimo kao mletačke plaćenike i morlačke kapetane na području Zadra. Petar Najčinović zakupljuje pašnjake u selu Krnezi i vinograd u Kožinu, a prezime je poslije prisutno i u Dračevcu pokraj Nina. Žakmana, s druge strane, 1555. nalazimo na području Posedarja. Zaključak ovoga je da je najveći dio ove migracije *Vlaha Istrije* koju su proveli ovi morlački vođe završio na neobrađenim zemljištima i zapuštenim selima u kopnenom djelu Zadarskog distrikta, odnosno zaleđu Nina (Krneza, Dračevac i Briševo) i okolici Novigrada i Zemunika, u selima na samoj granici (Juran: 2022:58).

Osim *Vlaha Istrije*, važno je obratiti pozornost i na drugo morlačko stanovništvo koje nije dio te zajednice, nego potječe iz planskog naseljavanja iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka, posebno hercegovačkog sandžaka. Prema mnogim autorima, ovo plansko naseljavanje započelo je već u dvadesetim godinama i trajalo je sve do pedesetih godina 16. stoljeća s područja dinarskih planina jugoistočne Hercegovine, zapadnog dijela današnje Crne Gore i istočnog dijela Kliškog sandžaka (Jurin Starčević, 2004:157). Autori smatraju da su ovi kolonisti pretežno vjere istočnog obreda te da su se sredinom 16. stoljeća naseljavali u zapuštena sela Bukovice i Ravnih kotara te zapuštene oranice pretvarali u pašnjake. Njihovo dodatno približavanje mletačkoj granici i prelasci preko nje doveli su do zabilježenih sukoba sa starosjediocima zbog uzurpacije pašnjaka i korištenja poljoprivrednih površina (Jurin Starčević, 2004:159). Dio kolonizacije obuhvatio je i pokušaj naseljavanja prostora novim muslimanskim stanovništvom. Defteri svjedoče o sporoj islamizaciji koja se dogodila tek u nekim pojedinačnim slučajevima, kako kod plemstva, tako i kod seljaka (Jurin Starčević, 2004:150). Muslimansko stanovništvo živjelo je u selima, gdje su često bili u znatnoj manjini. A vlasnici imanja i vojnih posada prebivali su u utverdama poput Nadina, Vrane i Obrovca. Nakon ciparskog rata, mnogi od tih muslimana naseljavali su napuštena sela u neposrednoj blizini ovih utvrda (Jurin Starčević, 2004:148). Od druge polovine 16. stoljeća, migracije na područje Karina, Obrovca i Ostrovice bile su motivirane time što je morlačka filurija u naseljima istočnih nahija sandžaka, poput Cetinske krajine, područja Klisa i Skradina, prešla pod nadzor spahijskih. Zbog toga su se Morlaci selili prema ovim krajevima gdje su postojala brojna sela pod upravom carskih i sandžakbegovskih hasa. Ovaj migracijski val poticao je iz psihološkog osjećaja zaštite na posjedu pod sultanovom zaštitom od zloupotreba osmanskih spahija i aga, a ne nužno zbog stvarnog poboljšanja položaja (Jurin Starčević, 2004:160). Važan dio migracijskih i demografskih procesa na ovom području čini doseljenje katoličkih Morlaka Bunjevaca, ili preciznije Krmpota. Bunjevci su stigli u valovima migracija koji su obuhvatili ovo područje nakon Ciparskog rata (1570. – 1573.). Ova morlačka zajednica prethodno je bila naseljena na području Gračaca u Lici, odakle su ih osmanske vlasti povukle i premjestile na šire područje Karina u Bukovici. Bunjevci su trebali zaštititi ovaj pravac, kojim su se senjski uskoci koristili pri upadu na osmanski teritorij (Šarić, 2008:15-43). Naseljeni su

na području današnje Medviđe, koja je u to vrijeme nosila ime Krmpote. Senjski uskoci i njihova pustošenja bili su jedan od pokretača ponovne migracije Krmpota s ovog područja, početkom 17. stoljeća. Ogorčeni lošim postupanjem osmanskih gospodara, Krmpočani su iskoristili uskočki napad 1605. godine, koji je poharao nadinsko, karinsko i vransko područje, te je dio njih napustio svoja sela i prebjegao u područje Habsburške Monarhije u okolici Senja. Osim Krmpota, zabilježeno je da su prebjegli stanovnici Banjevaca, Dobre Vode, Kašića, Polače i Radašinovaca na obližnji mletački teritorij (Jurin Starčević, 2004:163). Zanimljivo je da početkom 17. stoljeća na području Ravnih kotara pronalazimo neke morlačke zajednice unutar katuna ili, preciznije, zajednice više katuna. To su Parčići i Sudarevići u neposrednoj okolici Zadra, te Banjevci, Stankovci i Vratkovići na području između Vrane, Nadina i Velima (Hrabak, 2010:213).

Do 1640-ih godina nije zabilježeno masovnih migracija na tom području, s obzirom na to da nije bilo većih vojnih sukoba, osim povremenih sukoba koji su bili uobičajena praksa malog rata vođenog na ovom području između Mlečana, Hasburgovaca i Osmanlija. Iako je unutarne stanje između Morlaka i osmanskih vlasti bilo napeto, što je dovelo do nekoliko otvorenih pobuna, morlačko stanovništvo nije se odlučilo na masovne migracije sve do početka Kandijskog rata. Kada je u svibnju 1644. godine izbio rat na Kreti, mletačkim vlastima u Dalmaciji bilo je jasno da će se osmanske vojne operacije usmjeriti i na ovo područje. Unatoč kontroli na moru i blizini posjeda, Mlečani su oskudijevali prostorom, ljudstvom i hranom, pa se odlučuju na potpunu defenzivnu taktiku u kojoj je bilo važno obraniti samo nužno, odnosno gradove Zadar i Šibenik. Mlečani su dugo pratili osmansko-morlačke odnose i stanje na osmanskom krajištu. Dobro su poznavali razinu antagonizma koji je nastao između Morlaka i njihovih gospodara. Nastali razdor činio se Mlečanima idealnom prilikom za dobivanje dodatne demografske i vojne moći, a u isto vrijeme za lišavanje njezina neprijatelja. Nakon dopuštenja senata, generalni providur Leonardo Foscolo uz pomoć svećenika i ljudi od povjerenja započeo je pregovore s morlačkim starješinama o njihovu prelasku. Tijekom pregovora korištena je metoda *mrkve i batine*, odnosno oni koji dobrovoljno prijeđu dobit će službu i zaštitu, oni koji ne prijeđu status neprijatelja kršćanstva i Republike (Madunić, 2013:29-47). Morlački prelazak Mlečanima dogodio se u obliku triju valova većih migracija u razdoblju od 1646. do 1648. godine. Prve godine Mlečanima su prešli Morlaci iz Miranja i Podvelebitskih sela, koji su nastanjeni u okolici Zadra, Novigrada i na otok Pag. Daljnje migracije zaustavila je velika osmanska vojska koja je ostatak godine kontrolirala Kotare i naposljetku osvojila Novigrad. Nakon povlačenja te iste vojske u Bosnu, već početkom 1647. godine Mlečani odlučuju stvoriti pojas „spaljene zemlje“ na osmanskom krajištu, na kojem su porušili i spalili većinu osmanskih sela i utvrda, uništili vinograde i usjeve te priveli na svoju stranu velik broj morlačkog stanovništva. Odmah nakon osvajanja Zemunika u užujku, Morlaci iz Zemunika i njegovih sela preseljeni su u Nin. Za njima su slijedili Morlaci iz Poličnika, Smokovića, Suhovara i Islama, za koje je vjerovati da su također naseljeni na

područje Nina (Jačov, 1990:130-135). Nakon osvajanja Novigrada, Mlečanima prelaze Morlaci iz Kašića, Paljuva i Gornjih Biljana. Većina Morlaka ove ožujске migracije premještena je na Pag, a zatim u Istru nakon što su ih počeli vrbovati senjski uskoci (Stanojević, 1958:17). Nastavak mletačkih osvajanja i rušenja osmanskih utvrda u travnju pokrenuo je masivnu migraciju Morlaka. Bukovački Morlaci s područja Karina, Obrovca, Kruševa i Hotišine sele se na područje Nina i Novigradskog kanala, a zatim i na Pag. Može se pretpostaviti da su isto odredište imali i Morlaci s prostora Nadina. Nakon osvajanja Vrane, stanovnici njezine okolice te Polače i Velima sele se na otok Murter. U svibnju nakon pregovora, Mlečanima prelaze stanovnici Kožulova polja, odnosno Morlaci iz Kožulovca, Perušića, Stankovaca, Radašinovaca, Banjevaca i Dobre Vode koji se naseljavaju na Biogradsko područje, Pirovac, Vodice, Srimu te Modravu i Tisno na otoku Murteru (Desnica, 1950:32). Pretpostavlja se da su stanovnici sela Pristega, Kolarine i Ceranja također dio ovog vala migracija. Najveću zaslugu za prelazak preostalih kotarskih Morlaka imao je rimokatolički svećenik Stjepan Sorić. Kao Foscolov odani suradnik, Sorić je u razdoblju od siječnja do svibnja 1647. godine iz Gorice, Prkosa, Raštana, Bubernjana te vjerojatno Galovca, Tinja, Lišana Tinjskih i drugih sela preselio u Zadar i Bokanjac 1088 ljudi. Od srpnja su naseljavani i u Biogradu. Nakon prelaska kotarskih Morlaka, do kraja svibnja Mlečanima će preći i velika većina bukovačkih. Prvi prelaze Krmpočani, čiju smo migraciju već zabilježili na habsburški teritorij uz pomoć Uskoka. Jedan dio naseljen je u Poljicima pokraj Zadra, a drugi u Starigradu i Vinjercu. Treći dio stanovnika preseljen je na Pag, a zatim se pridružio onim Morlacima koji su početkom stoljeća uskočili na područje između Rijeke i Karlobaga. Nakon Krpočana slijedile su migracije bukovačkih Morlaka iz Parčića u Poljica, Ćimilovaca u Vrse, Đevrsaka u Petračane, Brguda i Popovića u okolici Nina, Dobropoljaca u Zadar i Ljubač, te iz Kistanja u Žeravu i Nin. Potkraj godine njima će se pridružiti i Morlaci iz Ostrovice i okolnih sela koji su vjerojatno naseljeni na otok Pag (Jačov, 1990:130-135). Posljednja velika seoba Morlaka dogodila se u ljeto 1648. godine. Prilikom pohoda na Udbinu, harambaše Janko Mitrović i Mileta Vučević sa sobom dovode stanovnike koji tvrde da su iz Žegara, Bilišana i još nekih sela Bukovice, te da su prisilno prevezeni u Udbinu prije mletačke ofenzive (Jačov, 1990:21). Mlečani ih naseljavaju na područje Zadra, Islama i Zemunika. Migracije u ove tri godine gotovo su potpuno ispraznile osmansko krajište u Bukovici i Kotarima. Pojedini Morlaci koji nisu napustili osmansko područje u prve tri godine dolazit će nakon 1648., no više neće biti masovnih i organiziranih prelazaka.

Glavni cilj Mlečana bio je iskoristiti Morlake kao vojni faktor, ali i revitalizirajući, budući da je u Istri i na dalmatinskim otocima nedostajalo stanovništva. Pokušaj kolonizacije Istre zbog životnih uvjeta na poluotoku nikad nije uspio, te se velika većina Morlaka odande vraćala (Stanojević, 1958:17). Mlečani su se morali zadovoljiti s tim da većina pridošlica ostane na dalmatinskim otocima i obalnim te priobalnim naseljima. Bilo je iznimno važno i da Morlaci koji su poznati kao poprilično nepouzdana tu i ostanu, odnosno da ne pomisle na povratak Osmanlijama. Morlačka odanost

osigurana je prethodnim paljenjem njihove imovine i razdvajanjem obitelji pri čemu su muškarci ostajali na kopnu obnašati vojnu službu, dok su žene, djeca i starci premješteni na otoke (Madunić, 2013:29-47). Životni uvjeti na malom mletačkom pojasu uz more i otocima bili su iznimno teški. Na glad i bolest nadovezale su se odmazde osmanske vojske te sukobi s domorodcima oko obrade zemlje. Tek stabiliziranjem dalmatinske bojišnice, kada se rat pretvori u uobičajene čarke i upade s obje strane, životni uvjeti donekle će se popraviti. Za održavanje mira među Morlacima te iskorištavanje njihova punog vojnog potencijala, Mlečani su se koristili njihovim vođama, odnosno starješinama. Prethodno dokazani sposobnošću i hrabrošću u bitkama, bili su materijalno nagrađivani u plaći i hrani, a najistaknutiji i zlatnim nakitom i osmanskim robovima. Zauzvrat su održavali mir i red među Morlacima, te organizirali vojne obrane i ofenzivne pohode na osmanski teritorij (Madunić, 2013:29-47). Zahvaljujući morlačkom vojnom doprinosu, Mlečani su na dalmatinskoj bojišnici ostvarili znatne rezultate do kraja Kandijaskog rata 1696. godine.

Unatoč gubitku otoka Krete, Mlečani u Dalmaciji nisu zabilježili gubitke. Zbog masivne migracije i ratnih operacija, Kotari i Bukovica ostali su gotovo prazan prostor, koji je po principu *uti possidetis* i dalje ostao Osmanlijama (Buzov, 1993:1-38). Znatan broj mletačkih Morlaka na svoju ruku vratio se u stara naselja, te je po toj podjeli trebao ponovno prihvatiti stare gospodare. Osmanlije ponovno zauzimaju bukovačke i kotarske utvrde, i naseljavaju „nove“ Morlake s područja Dalmatinske zagore i zapadne Bosne i Hercegovine (Rimac, Mladineo 2009:8). U Kotarima i Bukovici došlo je do situacije duovlašća u kojoj su mletački podanici koji su ostali na osmanskoj strani trebali plaćati daće za obradu zemlje Osmanlijama ili se vratiti na mletački dio. Razočarani ishodom podjele prostora, ali poneseni euforijom prijašnjih vojnih uspjeha protiv Osmanlija, mletački Morlaci više ne osjećaju ni strah ni dužnost prema Osmanlijama. Poraz Osmanlija kod Beča 1683. godine bio je dodatan impuls kršćanskim podanicima u Bukovici i Kotarima da spontano pokrenu otvorenu pobunu i protjeraju Osmanlije iz svih utvrda i naselja Bukovice i Kotara (Rimac, Mladineo 2009:8). Mlečanima međunarodna situacija nije bila pogodna za novi sukob s Osmanlijama, zbog čega su odbijali uključiti se u ustanak i prihvatiti „osmanske“ Morlake pod svoje podaništvo i zaštitu. Tek kad su to okolnosti dopustile, Mlečani pristupaju Svetoj Ligi u Beču i ulaze u rat s Osmanlijama nakon što im je zajamčeno da će zadržati sve što osvoje u Dalmaciji. Kao i u prethodnom ratu, najvažniji faktor odigrali su Morlaci i njihovi vođe koji su omogućili Mlečanima ratne uspjehe na području Dalmacije i Boke kotorske. Mlečanima su osvojena područja potvrđena mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Ratificiranjem sporazuma, povučena je nova granica, *Linea Grimani*, dok su Kotari i Bukovica u sklopu *Aquista nuova* potpali pod mletačku vlast (Hrvatska enciklopedija, 2023).

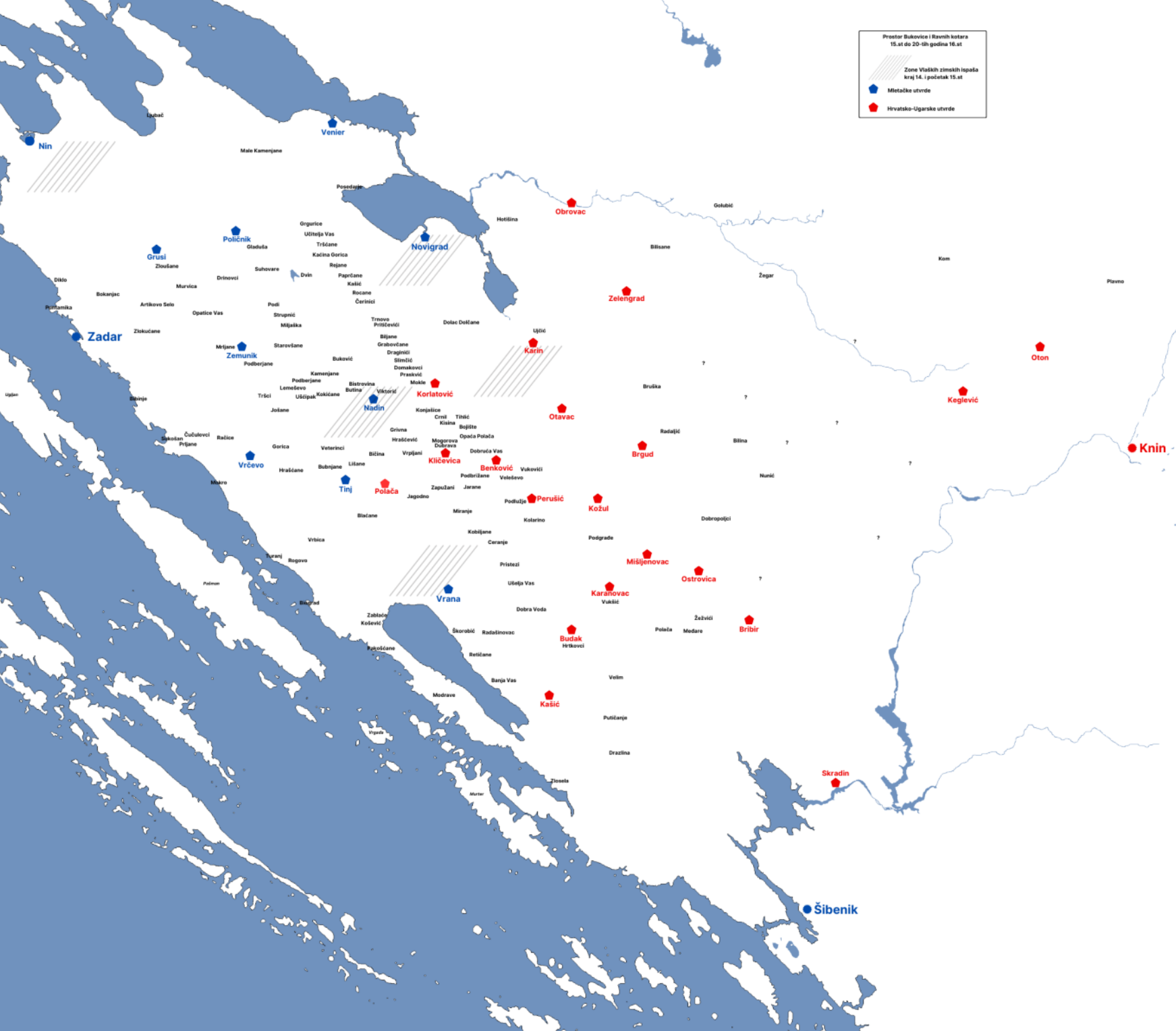
Ni u ovom posljednjem sukobu, stanovništvo u Bukovci i Kotarima nije mirovalo. Prije rata Osmanlije su s područja Dalmatinske zagore, Cetinske krajine i zapadne Hercegovine naselili novo

morlačko stanovništvo (Rimac, Mladineo 2009:16). Unatoč prvotnom sukobu morlačkih povratnika s mletačkog područja i novopridošlica, zajednički ustanak protiv Osmanlija zaustavio je daljnji razdor. Migracije koje su se odvale tijekom ratnog sukoba povezane su s morlačkim pohodima na čelu sa Stojanom Mitrovićem u Lici 1685. godine. Mlečani su nastojali uz pomoć Morlaka isprazniti Liku kako bi stvorili pojas obrane za Bukovicu i dodatno naselili Kotare. Lički doseljenici naseljeni su na područje Kožulova polja i Ostrovice (Desnica, 1950:101). Sljedeće godine iz okolice Boričevca u Lici oko 1000 ljudi naseljeno je na područje Ostrovice i Bribira (Desnica, 1950:125). Doseljenike iz Like nalazimo i u Nadinu, Biljanima i Poličniku. Treba napomenuti i da se ovih godina znatan broj Krmpočana koji su prethodno otišli u okolicu Senja vratio na područje Novigradskog kanala (Desnica, 1950:207). Daljnjim prodorom u Bosnu, Morlaci s područja Bjelaja doveli su oko 5000 ljudi i naselili ih na područje Žegara, Obrovca, Ervenika i Modrina Polja. (Desnica, 1950:288). Nakon završetka rata i konačnog protjerivanja Osmanlija s ovih prostora konsolidacijom mletačke vlasti, procesi migracija i naseljavanja se smiruju. Kasnije migracije u 18. i 19. stoljeću bit će ograničene uglavnom samo na kretanje stanovništva iz Bukovice u Ravne kotare zbog obiteljskih i ekonomskih razloga.

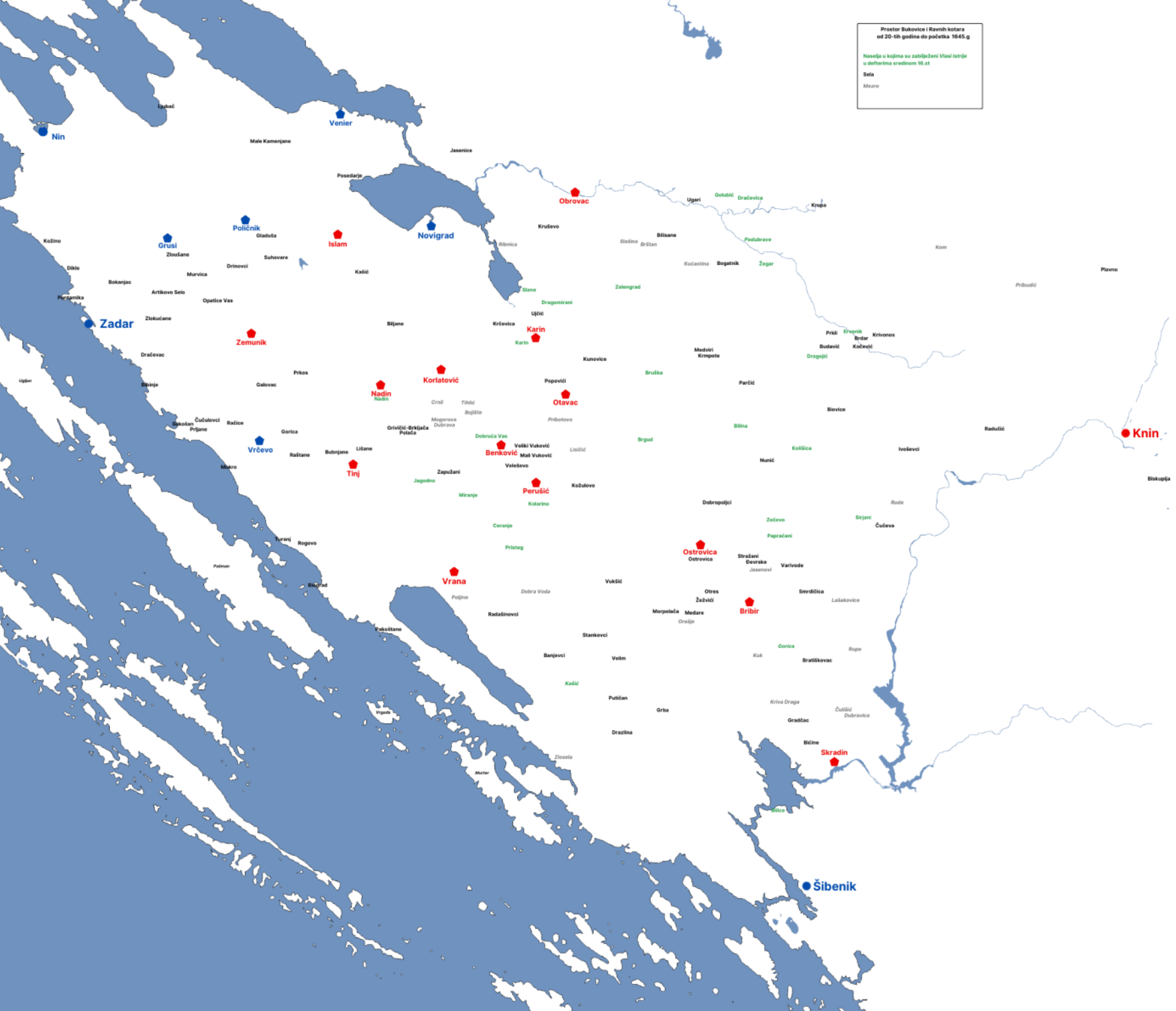
Zaključak

Razdoblje od 14. do 18. stoljeća u Bukovici i Kotarima obilježeno je turbulentnim političkim i ratnim zbivanjima, ali i velikim demografskim migracijama koje su prouzročile velike promjene u jezičnom, govornom i religijskom smislu. Počevši s ekonomskim migracijama hrvatskih plemićkih rodova prema obalnim komunama i jadranskim otocima, potaknutima ponajprije ekonomskim motivima, poslije i političkim faktorima. Potkraj 14. stoljeća slijedio je val migracija morlačkih stočarskih zajednica iz Donjih krajeva, srednjovjekovne Bosne i Hercegovine. Ove migracije bile su povezane s ekonomskim potrebama hrvatskog plemstva, ali i težnjama morlačkih zajednica za vlastitim ekonomskim napretkom što je rezultiralo privremenim, pa poslije i stalnim naseljavanjem u zone oko Nina, Novigrada, Nadina, Vrane i Karina. Složena demografska struktura stanovništva Bukovice i Ravnih kotara nastala u 14. i 15. stoljeću jasno pokazuje raznolikost društvenih odnosa. Hrvatski plemićki rodovi, njihovi kmetovi i morlačke zajednice oblikovali su kompleksnu socijalnu strukturu koja se temeljila na hrvatskim rodovima i njihovim kmetovima, Morlacima u pokretnim ili zimskim stajacim katunima, te na različitim ulogama Morlaka kao kmetova, stočara ili plemića i zemljoposjednika. Međutim, ova složena demografska struktura nestala je kao posljedica osmanskih pustošenja i osvajanja Bukovice i Kotara u razdoblju prve polovine 16. stoljeća. Nakon što su Osmanlije zauzele područje, naseljavaju ga Vlasima Istrije, odnosno Morlacima povratnicima iz

Istre, preostalim starosjediocima te novodoseljenim Morlacima, pretežito pravoslavne vjeroispovijesti koji su sustavno naseljeni iz istočnih dijelova Hercegovačkog sandžaka na napuštena sela i imanja. Istodobno, migracije su i dalje bile prisutne, pri čemu su morlačke zajednice napuštale osmanski teritorij, a Osmanlije naseljavale druge Morlake s područja pod njihovom vlašću, kao što je slučaj s katoličkim Morlacima Bunjevcima, poznatima kao Krmpote. Poslije sustavnih osmanskih osvajanja, sve do procesa nacionalnih ideja u 19. stoljeću, svi povijesni izvori prepoznaju stanovnike ovog područja isključivo kao Vlahe ili Morlake, ne obazirući se na religijske razlike. Budući da bi za dublju i detaljniju analizu njihovih kulturnih, ekonomskih i društvenih procesa bilo potrebno detaljno istraživanje, rad se fokusirao isključivo na aspekte njihove vojne sposobnosti te stočarenja, koji su izravno utjecali na migracije, što je bila i tema ovog istraživanja. Složeni društveni odnosi između osmanskog plemstva i Morlaka prouzročili su otvorene krize, sukobe i pobune u 17. stoljeću. Ovi sukobi stvorili su antagonizam koji su Mlečani iskoristili u Kandijskom ratu, tijekom kojeg su Morlaci s ovog područja prešli na stranu Mlečana i privremeno se ili trajno nastanili na području Istre, jadranskih otoka, jadranskih komuna i užem prostoru zaleđa Zadra koje je bilo pod mletačkom vlasti. Tijekom Morejskog rata, Osmanlije su naselile nove Morlake s područja Dalmatinske zagore, Cetinske krajine i zapadne Hercegovine. Ti novi doseljenici stopili su se s Morlacima povratnicima s mletačkog teritorija, što je u 18. stoljeću nakon odlaska Osmanlija dovelo do stvaranja nove društvene strukture u Bukovici i Ravnim kotarima. Migracije nakon 18. stoljeća do kraja 20. stoljeća imale su izrazito regionalni karakter, bez većih vanjskih utjecaja i masovnog dolaska novog stanovništva. Detaljna analiza tih migracijskih procesa zahtijevala bi dodatna istraživanja.

sl. 1. Prostor Bukovice i Ravnih kotara od 14. do 20. godina 16. stoljeća

sl. 2. Prostor Bukovice i Ravnih kotara od 20. godina 16. stoljeća do Kandijskog rata u 17. stoljeću

Popis literature

Knjige

- Bačić, S. (1989) *Perušić, Župa Marijina Uznesenja u zadarskoj nadbiskupiji*. Split.
- Desnica, B. (1951) *Istorija Kotarskih uskoka*. Sv. 2., Beograd.
- Jačov, M. (1990) *Srbi u mletačko-turskim ratovima u XVII. veku*, Beograd.
- Jakšić, N. (2000) *Benkovac i okolica u srednjem vijeku*, Split.
- Jakšić, N. (2001) *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, Split.
- Josipović I. (2023) *Lepuri kod Benkovca, Korpus ranosrednjovjekovne skulpture*, Split
- Klaić, V. (1979) *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, knj. 5*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
- Le goff, J. (1974) *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd
- Mayhew, T. (2008) *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara 1645-1718*, Roma: Viella
- Rimac, M., Mladineo G. (2009) *Zadarsko okruženje na mletačkom katastru iz 1709. godine / Prvi dio, Donji kotar*, Državni arhiv u Zadru
- Spaho, F. (2007) *Opširni Popis Kliškog Sandžaka iz 1550. godine*. Sarajevo
- Stanojević, G. (1958) *Dalmacija u doba kandijskog rata 1645.– 1669*. Vesnik Vojnog muzeja JNA, II., Beograd
- Šabanović, H. (1959) *Bosanski Pašaluk: postanak i upravna podjela, Oslobođenje*, Sarajevo

Članci

- Ančić, M. (2007) 'Srednjovjekovni Vlasi kontinentalne Dalmacije', u: Kustin, V. (ur.) *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Republika Hrvatska, Ministarstvo kulture, Zagreb.
- Antoljak, S. (1992) 'Bukovica u srednjem vijeku', *Radovi: Razdio povijesnih znanosti*, 17(30), Zagreb.
- Anzulović, I. (1998) 'Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576. godine nakon Ciparskog rata', *Zadarska smotra*, 1-3, Zadar.
- Anzulović, I. (1998) 'O opstojnosti hrvatskoga pučanstva sjeverne Dalmacije iz predturskog vremena', *Zadarska smotra*, 4-6, Zadar.
- Anzulović, I. (2017) 'Srednjovjekovna sela vranskoga distrikta (od 1409. g. do dolaska Osmanlija)', *Zbornik Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti*.

Buzov, S. (1990) 'Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća', *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 40, Sarajevo.

Buzov, S. (1993) 'Razgraničenje između Bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon kandidijskog rata', *Povijesni prilozi*, 12(12).

Farkaš, T. (2015) 'Oružani sukobi Mletačke Republike i Osmanskog Carstva kroz 16. i 17. stoljeće', *Essehist*, 7(7).

Hrabak, B. (1986) 'Turske provale i osvajanja na području današnje Severne Dalmacije do sredine XVI stoljeća', *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 19, Zagreb.

Hrabak, B. (1988) 'Vlaška i uskočka kretanja u severnoj Dalmaciji u XVI. stoljeću', u: *Benkovački kraj kroz vjekove*, sv. 2, Benkovac.

Hrabak, B. (2010) 'Naseljavanje Hercegovačkih i bosanskih Vlaha u Dalmatinsku Zagoru i 14., 15. i 16. st.', u: *Vlasi u starijoj Hrvatskoj historiografiji*, Split.

Juran, K. (2022) 'Migracije Morlaka / Vlaha na zadarskom pograničju tijekom 15. i 16. stoljeća', *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 9.

Jurin Starčević, K. (2005) 'Demografska kretanja u selima srednjodalmatinskog zaleđa u 16. i početkom 17. stoljeća', *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 54, Sarajevo.

Jurin Starčević, K. (2005) 'Krajiške elite i izvori prihoda: Primjer Jadranskog zaleđa u 16. i 17. stoljeću', *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 54, Sarajevo.

Karbić, D. (2004) 'Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322)', *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 22.

Kos, L. (1987) 'Bukovica i Ravni kotari (historijsko-geografsko, ekonomsko-prometno i političko-upravno značenje)', u: *Benkovački kraj kroz vjekove*, sv. 1, Benkovac.

Lučić, J. (1987) 'O vezama Ravnih kotara s prekovelebitskim područjem u srednjem vijeku', u: *Benkovački kraj kroz vjekove*, sv. 1, Benkovac.

Madunić, D. (2013) 'Capi di Morlacchi: The Integration of the Morlacchi in the Venetian Defensive System in Dalmatia and the Formation of the Morlacchi Elite (1645–1669)', u: Born, R. i Jagodzinski, S. (ur.) *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Leipzig: GWZO.

Majnarić, I. (2006) 'Plemićka obitelj Radinića, ogranak nadinskih Kačića', *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 24.

Majnarić, I. (2007) 'Rod Karinjana krajem XIV. i tijekom prve polovice XV. stoljeća', *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 25.

Majnarić, I. (2014) 'Nobility of the Croatian Kingdom between Zadar and Its Hinterland during the Late 14th and Early 15th Centuries', u: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages. Authority and Property*, Zagreb.

Majnarić, I. (2018) *Plemstvo zadarskog zaleđa u XIV. i XV. stoljeću*, Sveučilište u Zadru, Zadar.

Novak, G. (1971) 'Morlaci (Vlasi) gledani s mletačke strane', Zbornik za narodni život i običaje, knj. 45, Zagreb.

Peričić, Š.T. (2006) Povijest Dalmacije od 1797. godine do 1860. godine, Zadar.

Raukar, T. (1977) Zadar u XV. stoljeću: Ekonomski razvoj i društveni odnosi, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb.

Raukar, T. (2002) Seljak i plemić hrvatskog srednjovjekovlja, Zagreb.

Roksandić, D. (2008) 'Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća: koliko identiteta?', TITIUS: porjeđe Krke - baština i sociokulturni razvoj, 1(1), Filozofski fakultet u Splitu, Split.

Šarić, M. (2008) 'Bunjevci u ranome novom vijeku: postanak i razvoj jedne predmoderne etnije', u: Živjeti na Krivom Putu. Etnološko-povijesna monografija o primorskim Bunjencima, sv. I., Zagreb: FF Press.

Šarić, M. (1999) 'Društveni odnosi i previranja u Sandžaku Lika-Krka u 16. i početkom 17. stoljeća', Diplomaska radionica 1 prof. dr. Drage Roksandića, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb.

Šarić, M. (2010) 'Planine i Morlački svijet u Dalmaciji: Ekohistorijski osvrt', Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, 6(1)

Internetski izvori:

Mayhew, T. (2015) Mletački vojnik na istočnoj strani Jadrana za Kandijskog rata (1645- 1669.). Dostupno na: <https://www.academia.edu/1080595> (Pristupljeno: 29. srpnja 2015.).

Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2013- 2024.) Hrvatska enciklopedija, Morejski rat. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/morejski-rat> (Pristupljeno: 20. veljače 2024.).

Hrvatska enciklopedija (2023) Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30186> (Pristupljeno: 2. travnja 2023.).

Izvori za karte:

Desnica, B., "Istorija Kotarskih uskoka. Sv.2.", Beograd, 1951.

Spaho, F., "Opširni Popis Kliškog Sandžaka iz 1550. godine", Sarajevo, 2007.

Jakšić, N., "Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi", Split, 2001.

Majnarić, I. (2018), "Plemstvo zadarskog zaleđa u XIV. i XV. stoljeću", Zadar: Sveučilište u Zadru.

Anzulović, I., (2017), "Srednjovjekovna sela vranskoga distrikta (od 1409. g. do dolaska Osmanlija)", Zbornik Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijest.

Anzulović, I. (2021), "Srednjovjekovna sela i hrvatsko plemstvo na polačkom području", Zbornik Polača.